Расп.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 39 (10331) | 1977 чылдың февраль 16, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

«Салют-5»: ужудуушкун уламчылавышаан

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Орбитаның «Салют-5» эртем станциязының ийиги экипажы Виктор Горбатко болгаш Юрий Глазков чеди хонук дургузунда космоста ужудуп келген.

Сөөлгү ийи ажыл хүнүнүң программазының кол кезиин чамдык техниктиг, медицина болгаш биология шинчилеллеринге база шенелделеринге үндүрген. Ажылдың янзы-бүрү байдалдарының үезинде станцияның системаларының база агрегаттарының ээлчеглиг шенелделерин чоруткан. Деңзелиг эвес байдалда кристаллдарның өзүлдезиниң онзагай чүүлдерин улам ыңай өөренип көөр сорулга-биле алюмо-калийлиг квасцыларның ээлдириинче дүргедедикчи кристаллдарны киирген болгаш космонавтылар ол шенелдениң кайнаар чоруп турарын хайгаарааннар. Деңзилиг эвес байдалга тургустунган кристаллдарны Черге өстүрүп үндүрген база «Салют-5» станцияның баштайгы экипажының ажылының үезинде анаа өстүрүп үндүрген ындыг хевирлиг кристаллдар-биле деңнээр болгаш шинчилеп көөрү-биле Черже эккээр.

Биологтуг шенелделерниң бирээзин дооскан: крепистиң өзүп үнүп келген үрезиннериниң өзүлдезин сөөлүнде Черге генетиктиг шинчилелдер кылыры-биле соксаткан. Станцияның ужудуушкунунуң эгезинден эгелеп аңаа турган база-ла ындыг үрезиннерни болгаш оларның өзүмнерин өске биофиксаторларга дедир эккээр.

Ийи космонавтыларның кадыкшылы эки, шинчилелдер үргүлчүлевишаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның арга-арыг хоойлужудулгазының үндезиннериниң төлевилелин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга киирген.

Хөй-ниитиниң чугаалажып көөрү-биле Үндезиннерниң төлевилелин «Известия», «Сельская жизнь», «Лесная промышленность» солуннарга болгаш республика солуннарынга парлап үндүрер деп шиитпирни хүлээп алган.

Үндезиннерниң төлевилелиниң талазы-биле чагаалгаларны болгаш саналдарны дараазында адресче чорудар ужурлуг: Москва, Кремль, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретариады.

«ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның арга-арыг хоойлужудулгазының Үндезиннериниң төлевилелин» бөгүн «Шын» солуннуң 2, 3, 4 арыннарында парлап үндүрген.

Тываның ажыл-ишчилери, Октябрьның юбилейинге алдар кылдыр чарыш тугун бедик тудаал!

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

Чаңгыс аай тура-соруук

Эгээртинмес одар-белчиирлиг Кызыл-Тайганың эдектеринде кыштаг-ла, кыштаг. Кадыр мээстерде, даглар шаттарында хой, өшкү малдың коданнары. Кодан бүрүзүнүң чанында кадарчылар, олар малдаан сүрүүн шыгыы хайгааравышаан, таалапчыг аян туткан. Төрүүр коданнарының турлагларында тымыштыг иш дүн-хүнү-биле хайныккан. Ол болза Чөөн-Хемчикте «Сүт-Хөл» совхозтуң Чес-Булуң хойжу бригадазының кыштаглары, коданнары болгаш хойжулары-дыр.

Малчыннар ниитиниң малының кыштаглаашкынын чедиишкинниг чорудар дээш соруук кирген ажылдап турар. Кышкы турлаг бүрүзүнде мал чемнери, дус, суг, одаар чүүл чедиртинген. Төрүүр коданнарның кыштагларында малдан алыр чаа «дүжүт» арбын болгаш немешпишаан. Бригаданың төрүүр 2062 хоюндан 940 хой төрээн, 974 хураган алдынган. Таарымчалыг кажаа-хораада чаш хураганнар менди доругуп, сакманчыктерниң база хойжуларның сагыш човангыр ажаалдазының түңнели — хураганнар диртиледир дешкилежип, көк сигенни болгаш өске-даа чемнерни кызыреди хээй дайнап, өзүп турар. Бригадада мал кыштаглаашкынының байдалы-биле, малчыннарның амыдырал-чурталгазы-биле таныжып, элээн каш кышкы турлагларга бардывыс. Хойжу, сакманчык бүгүдези күш-ажылчы күзел-соруун илередип чугаалааш. СЭКП ТК-ның октябрь (1976 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге, СЭКП Төп Комитединиң бүгү совет улуска Чагаазынга болгаш Киев областың малчыннарының чагаазынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң харыызын удуртулга болдуруп ажылдаарын, оңгу беш чылдың ийиги чылын күш-ажылчы тиилелгелерниң чылы болдурарынга боттарының ажыл-ишчи үлүүн киирерин бадыткап турар. Малчын ог-бүле бүрүзү чарышка киржип, бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алганнар.

Аныяк коммунист Самбуу Моңгуш төрүүр хой малдап, ооң ажаалда-тежээлдезин хүн бүрү экижидип турарындан ол кодан хүр кыштап турар.

— СЭКП Төп Комитединиң бүгү совет улуска Чагаазын номчуп таныштым. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга кодээ ажыл-агыйны моон соңгаар хөгжүдеринче угланган сорулгаларны салып, 1977 чылда улам бедик көргүзүглерни чедип алыры-биле социалистиг чарышка идепкейлиг киржирин Чагаада айтып турардыр. Беш чылдың ийиги чылында мал продуктуларының бүдүрүлгезин көвүдедир, малдың баш санын өстүрер дээш ажылдаарымны илергейлээп, алган хүлээлгемни эде көрүп, төрүүр хой бүрүзүнден хураганны, 2000 грамм дүктү алыр дээш ажылдаар мен—деп, Самбуу Шавыраевич Моңгуш чугаалады.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның октябрь (1976 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айыттынган чүүлдерни болгаш түңнелдерни, партия биле чазактың оон-даа өске айтыышкыннарын амыдыралга боттандырарынга боттарының күш-ажылчы салыышкынын киирерин өске-даа хойжулар, сакманчыктер боттарының чугааларынга бадыткааннар.

Ынчан хойжу бригаданың бригадири коммунист Дажы Доржуевич Ондарның кыштаанга келдивис. Бригадир аалында чок, мал үлёду дужаап чоруй барган болду. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Оюмаа Сапыковна Ондар сакманчыктер-биле чаа төрүттүнген хураганнарын ажаап, чайзыранчыг ажылдаан тур. Хураганнарның боткуруп, силиин, чаражын кым магадавас боор! Чылыг сугну ижип, тымчак көк сигенни болгаш өске-даа чемнерни чивишаан, кулактарын делбиңнедир дешкилежип турлар. Хой болгаш хураган кажаалары чылыг, чырык, арыг-шевер, курган. Мал чеми — сиген, көк-сула —улуг-улуг сарааттар.

Бо чылгы социалистиг хүлээлгезин чараштыр бижээш, шилдиг рамада хоолааш, азып алган. Демдеглел дептерлиг. Төрүүр чүс хойдан 100 хураган, бир башка онааштыр 2 килограмм дүк дээнин эде көргеш, 105 хураган, 2,1 кг дүк алырып хүлээнгеш, Самбуу Моңгуш-биле социалистиг чарыш салган ажылдап турарын Оюмаа Сапыковна чугаалады. Ол коданның 70 хире хуузу хураганнапкан. Төрээн 210 хойнуң 230 хураганы менди.

— Эки ажаалдалыг төрүүр кодан хой ийистерни бээр боор чүве. Массалыг ийистээшкин кайын турар деп. Черле ынчаш төрүүр 300 хире хой он-чээрби, харын оон-даа хөй ийистерни бээр. Багай ажаалдалыг кодан ийистер бээр байтык, ара салып, хураган чедир бербес болгай. Ынчангаш малга таарымчалыг ажаалда негеттинер. Оон хөй дүк, хөй хураган, хөй эът-даа алдынар—дээш. Оюмаа Ондар улаштыр мынча диди:

— Бис коданывысты тургузу азырап шыдаар-даа бис. Мал чеми четчир. Хой боттары чер оъттаарынга туралаар боор-дур. Удавас хүн дургту улам узап, чылыг апаарга, хураганнарны турлаг чоогу мээстерге одарладыр бис. Бо өдекте азыралда хойлар— чаа төрүттүнген хураганнар нелерп-дир. Хураганнары элээн доруккуже оларны азыралга тургузуп турар бис. Хураганнар ажаарынга мен, оглум Володя база бир улуг назылыг киживис — мынчаар ажылдап турар бис. Хураганнарны хуваашкаш, оларны демдектеп алгаш, иелеринге тывыштырып, чаштарын тудуп эмзирип турар бис — дээш, хураганнарының ажаалдазынче сагыш сала берди.

Ажыл-херээ-биле таныжканывыс малчыннар кыштаглаашкынны шыдамык, туруштуг иш-биле эртгирер, чаш малды менди өстүрер деп тура-соруу быжыг ажылдап турарлар. Мындыг малчыннар Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуурлар.

М. СЕВЕН,
«Шынның» корр.

СОРУКТУГ МАЛЧЫННАР

Эрзин районда «Коммунизмче орук» колхозтуң делгем девискээринде малчыннар онгу беш чылдың ийиги чылында 25 муң баш ажыг хойну менди кыш ажырар дээш шудургу ажылдап турарлар. Олар сеглээн сөзүнге ээ болур дээрзинге баш удур идегеп болур бис. Чүге дээрге эрткен чылын нарынчылар чүс баш төрүүр хойга онааштыр 90 хураган алыр деп хүлээлгелиг турган, 99 хураган кылдыр күүсеткен болгай.

Колхозтуң дөрт хойжу бригадазының аразында калбарган социалистиг чарышка бирги черни Бадаа Кунгаа удурткан коллектив ээлээн. Олар чүс баш хойга онааштыр 106 хураганны алгаш, районда хамаан чок республикада дээре көргүзүглүг бригадаларның санынга кирген. А ийиги черни Суму Дамчанның удурткан коллективи ээлээн.

Колхозтуң кайы-даа бригадаларында мурнакчы малчыннар эвээш эвес. Ындыгларга Михаил Люндуп, Татьяна Баянова, Борис Балдаң, Дмитрий Шактар болгаш өскелер-даа хамааржыр. Бо болгаш өске-даа малчыннарның идепкейлиг киржилгези-биле колхоз 1976 чылда курүнеге 48 тонна дүк садар планын 60 тонна кылдыр күүсеткен.

Бо чылдың кыштаглаашкыны берге байдалда. Эрзинниң девискээринде чагган хар улуг. Соок дыңзыг. Ындыг-даа болза, малчыннарның байдалы амгы үеде багай эвес. Кыштаг, ферма бүрүзүнде сигенниң, саваңның, концентраттарның, суланың курлавырлары четчир. Малды чылыг суг-биле суггарар ажыл организастаттынган. Бо хүннерге чедир колхозтуң малчыннары ниитизи-биле ийи муң ажыг хураганны менди камгалап алган.

Кышкы үеде малды кайы-даа хире ажаап-тежээп турда, ийи-чаңгыс хой азы дөтпе арып, күжүн оскунуптар таварылгалар тургулаар. Ындыг мал илереп келир билек, ажыл-агыйның тускай эртемниглери оларны үскеш, бир шыырак малчынга хүлээдип турарлар. Шак ынчаар ниитиниң малын хорамча чок ажаап, эрзинчилер элээн хөй чыл дургузунда ажылдап келген.

«Коммунизмче орук» колхозтуң ажыл-ишчилери Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң болгаш Чөөн-Хемчикте «Искра» колхозтуң ажыл-ишчилериниң инициативазын деткип, чүүлдүгзүнүп, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээш бедиткен хүлээлгени алган күжениишкинниг ажылдап турарлар.

Н. ВАНЬКОВ.

ХЕЙ-АЪТ КИРГЕН

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнуң дугайында СЭКП Төп Комитединиң доктаалын, совет улуска чагаазын болгаш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын чурттуң чер болгаашын да ышкаш Тожунуң чону калбак таныжып, ханы өөренип турар.

Районнуң лекторлары, агитаторлары болгаш политинформаторлар кол кичээнгейни ол тооргүлүг документилерни пропагандалаарынче угландырган. Партия райкомунуң ажылдакчылары чер-черде парторганизацияларга боттуг дузалашпышаан, партийжи пропаганданы ажыл-агый, культура талазы-биле сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээринге холбаштыр калбарткан.

Хуралдарга болгаш митингилерге сөс алган кижи бүрүзү Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың бүгү-ле чүвени кижиниң чаагай чоруунга бараалгадып турарын сеткил ханыышкын-биле демдеглеп, аңаа хей-аът киргенин илередип, улам эки ажылдаарын хүлээнип турар.

Ам районда хой оолдаашкынны түлүктээн. Мурнакчы хойжу Даш-оол Кол эрткен чылын чүс хойга онааштыр 89 хураган алыр, хой бүрүзүнден 2,8 кг дүк кыргып алыр дээн хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткен. Ол ам бо чылын чүс хойга онааштыр 95 хураганны доруктуруп өстүрерин, хойдан-на 2,9 кг дүктү кыргыдарын илереткен. Ооң коданында февраль эгезинге чедир төрээн 242 хойнуң 253 хураганы шупту бар.

Ий сүт-бараан фермазының эргелекчизи Федор Байыр-Белек сөс алгаш, коллективиниң мурнундан мынчаар бадыткаан» бо чылын бистиң хүлээлгевис эрткен чылдыындан бедээн. Сүттү бүдүрерин көвүдетпишаан, күрүнеге 750 центнер сүттү садар, чүс инекке онааштыр 90 бызааны камгалап өстүрер. Фермада малдың амгы байдалы хүр.

А. НУГУУРАК.

«Сибирьтехмонтаж» участок коллективиниң ниити чедиишкиннеринде Геннадий Горевтиң баштааны монтажниктер бригадазының киириштирген үлүг-хуузу эвээш эвес. Оларның бригадазы амгы үеде Элегес-Аксында хана материалдарының заводунда дериг-херекселдер тургузуп турар. Коммунистиг күш-ажылдың бригадазы январьның планын 25 хуу ажыр күүсеткен. Бригадада В. Волченко, В. Мусохранов, А. Кирвицин, М. Ленвальд олар дээн ышкаш онаашкан ажылынга харыысалгалыг шалыпчылар хөй.

Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, «Сибирьтехмонтажтың» бүгү бригадаларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен. Участоктуң коллективи ниитизи-биле январьның планын 110 хуу күүсеткен.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) слесарь-монтажник В. Волченко биле бригадир Г. Горев заводта дерилгелер тургузуп турар үезинде.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ХАЙЫРАКАННЫҢ ХОЙЖУЛАРЫНДА

«Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан салбырының малчыннары оңгу беш чылдың ийиги чылын чедиишкинниг доозар дээш быжыг тура-соруктуг ажылдап турарлар. Амгы үеде хойжулар малдың чаш төлүн менди алыр дээш социалистиг чарыштың тугун бедик тудуп, шудургу ажылдап турар.

Салбырда ниитизи-биле бо хүннерде 2000 ажыг хой төрээн, хураганнар онча-менди.

Малчыннардан А. Чамбал 200 төрээн хоюндан ынча хураганны ап, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Ол ышкаш хойжулар Н. Кара-оолдуң коданында 176, К. Чалбааның 143, Я. Шыжааның—128 хой төрээн. Чаа төрүттүнген чаш төл чидириг чок ажаап алдынган. Ниитизи-биле бо хүннерде салбырда төрүүр хойлуг коданнар шуптузу хой оолдаашкынының массалыг үезинче бүрүнү-биле шилчээн.

Малдың чаш төлүнүң эки өзүлдези сакманчыктерден база кол хамааржыр. Салбырда малчыннарга дузалажыры-биле 46 кижи хаара туттунган. Олардан комсомолчу Г. Чамбал 101 хураганны, Р. Торуп-оол 80-ни, Э. Хуураквин 65-ти ажаап өстүрүп, хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турарлар.

Совхозтуң дирекциязы, партия болгаш ажылчын комитеди хой оолдаашкынының массалыг эгелээшкини-биле салбырның малчыннарының ортузунга социалистиг чарышты улам калбартып, мал ажылының тускай эртемниглериниң бот-харыысалгазын бедидери-биле чогуур хемчеглерни ап чорудуп турар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

МИЛИЦИЯНЫҢ БИЧЕ СЕРЖАНТЫЗЫ А. П. КУДИНОВТУ КЫЗЫЛ СЫЛДЫС ОРДЕН-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Айыылдыг кем-херек үүлгедикчизин тудуп хоругдаарда илереткен шудургу хөделиишкини болгаш эрес-дидим чоруу дээш милицияның биче сержантызы **Александр Павлович Кудиновту** Кызыл Сылдыс орден-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. ПОДГОРНЫЙ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль. 1977 чылдың февраль 14.

Эрес-маадырлыг чорук

Бо таварылга эрткен чылдың сентябрь 25-те дүне болган. Улуг сержант Владимир Мец биле биче сержант Александр Кудинов оларның чораан хоорайның иштики херектер килдизиниң дежурный машиназы Кызылдың кудумчуларынга хайгыылдап чоруп турган. Дүнекиниң үш шакта милиционерлер хоорайның чөөн талазынче чорупкан. Олар аңаа чорааш, хоорай килдизиниң дежурныйындан дүвүренчиг медээни рация-биле алган. Рынок девискээринде бичии садыгже бир-ле кижи кирерин оралдашкан, ынаар дораан барыңар деп, дежурный дыңнаткан.

Олар аңаа чеде бергеш, рынокту ийи талазындан үзе кириптер деп шиитпирлээн: В. Мец Рабочая кудумчузунга машинага артып калган, а Александр Красноармейская кудумчузунуң талазындан бичии садыгларже шиглей манап чорупкан. Рынок ээзинге келгеш, Кудинов билдинмес бир кижиге таваржы берген. Аңаа кижи болза, магазинче чанып чүнү кылып турар боор? Ынчангаш биче сержант демги кижини доктаа деп чугаалаан, ынчалза-даа оозу дезип ыңай болган. Александр ооң соондан четкеш, ужур идипкен, кем-херек үүлгедикчизи ону бижектепкенин безин эскербейн барган. Изиг сегиржип алыышкынга милиционер база ийи катап балыглаткан. Ынчалза-даа Кудинов херектенни тудуп ап шыдаан. Чаңында бажындан «Тыва кодээ тудуг» трестиниң автобазазының механиги К. М. Зуев дузалажып чедип келген, а ооң соонда Кудиновтуң эштери—лейтенант В. Осинцев биле В. Мец база чедип келген.

Александрның амы-тынын алыр дээш эмчилер ийи неделя дургузунда демисежип келген. Ижин талазында балыг онза айыылдыг турган. Дуржулгалыг хирургтар болдунар бүгү чүүлдү кылып, ооң амы-тынын алган: биче сержант экирээн болгаш албан-хүлээлгезин катап күүседи берген. А дөрт ай эрткен соонда, бо чылдың январының 29-та Кудинов база бир кем-херек үүлгедикчизи-биле — элип-чазаар күш-ажыл колониязындан дезип үнген чепсектиг Перевалов-биле таварышкан. Ол Кызыл садыгның № 43 магазининиң кассазын уптээн, а январьның 29-тун дүнезинде № 29 магазинче кирерин оралдашкан. Сигнализация медээлей бээр орта, олче А. Кудинов бодунуң эжи-биле машиналыг чорупкан. Херектен дезип безин четтикпейн, хааржактар аразынга чаштына берген чыткан. Ол бижектээрин оралдашкан, ынчалза-даа Кудинов ону аваангыры-биле тудуп алган.

Биче сержант А. Кудинов милиция органнарынга 1974 чылдың декабрьда комсомол путёвказы-биле келген. Албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседкени дээш ол чаңгыс удаа эвес шаңнадып турган. Ол ам эрес-дидим чоруу дээш Кызыл Сылдыс орден-биле шаңнаткан.

НИИТИЛЕЛДИҢ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Дүүн Кызылга, СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңынга Тываның «Билиг» ниитилелиниң XII отчёт-соңгулдалыг конференциязы болуп эрткен. Аңаа республиканың «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң, ревизия комиссиязының отчёт илеткелдерин чугаалажып көрген болгаш баштаар черниң, ревизия комиссиязының чаа составтарын база РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң VI съездизиниң, Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң VII съездизиниң делегаттарын соңгаан.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле он ажыг кижи санал берген.

Конференцияның ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң секретары Д. К. **Ооржак**, РСФСР-ниң «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң төлээзи, Алтайның күрүнениң медицина институдунуң ректору, медицина эртемнериниң доктору **В. Н. Крюков** киришкен болгаш чүве чугаалааннар.

(БИСТИҢ КОРР.).

Техника септелгези

МЕХАНИЗАТОРЛАРНЫҢ СӨЗҮ

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга үлүүн киирип база партия ТК-ның октябрь (1976 ч.) Пленумунуң салган сорулгаларын удуртулга болдургаш, Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери 1977 чылда 8400 га черге тараа культураларын тарыыр, га бүрүзүнден 12 центнер дүжүттү алыр деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алганнар. Ол сорулганы чедиишкинниг күүседир дээш техника септелгезинче кол кичээнгейни совхозтуң ишчилери салган. Ынчангаш бо чылдың дүжүдүнге хаара туттунар кодээ ажыл-агый машиналарын март 25-ке чедир бүрүн септээр деп хүлээлгезинде айыткан.

Мурнуку чылдарга бодаарга, совхозтуң машина-трактор мастерскаязы бо чылын техника септээринге кончуг таарымчалыг кылдыр дериттинген. Цехтер чылыг, чырык. Дүштеки чемге ажылчыннар хөй шак чидирбезин дээш ийиги каътта столованы база кылган. Ында амданныг чемни техника септекчилери кыска үениң дургузунда садып чип турар. Бо бүгү байдалды мынчаар таарыштырарынга мастерская эргелекчизи М. Моңгуштуң киирген үлүү улуг.

Септекчилерниң ажылдаарынга мындыг таарымчалыг чүүлдер тургустунганындан планныг онаалда чедиишкинниг күүседтинип турар. Септээр ужурлуг комбайн, трактор бо хүннерге чедир колдуу доозулган. Ам алды «ДТ-75» деп трактор, бир комбайн арткан. Ол чаагай херекке септекчилер Моңгуш Удай-оол, капнакчылар Байыскылаа Өргештей, токарь Кенден Борбай оларның киирген үлүү улуг. Бо мурнакчы эштер хүн үлүүн доктаамал ажыр күүседип келген.

С. ДҮКТҮГ-ООЛ,
С. ЭРЕС-ООЛ,
механизаторлар.

КЫШ—ӨӨРЕДИЛГЕ ҮЕЗИ

Тараа шөлдериниң дүжүткүрү болгаш фермаларның продуктулуу чер ажылдакчыларының болгаш малчыннарның мергежилинден улуу-биле хамааржыр. Кыш болза кодээниң ажыл-ишчилериниң өөредилгезиниң үези болур. Колхозтарда болгаш совхозтарда, «Сельхозтехника» каттыжыышкыннарында хөй муң колхозчулар болгаш совхозтар ажылчыннары чаа профессияларны шиңгээдип ап, боттарының мергежилин бедидип, мурнакчы дуржулганы хавызы-биле өөренип турарлар.

СЭТА-ның корреспондентилериниң дыңнатканы мындыг:

КРАСНОДАР. Кубаньның тускай ортумак өөредилге черлериниң өөредип үндүргени дипломнуг агрономнарның, зоотехниктерниң, ногаа өстүрүкчүлериниң чаа отряды Краснодар крайның ажыл-агыйларынга ажылдаары-биле чорупканнар. Тускай ортумак эртемниг специалистерни белеткээрин болгаш оларның билиин бедидерин крайда техникумнарда болгаш кодээ ажыл-агый мастерлериниң доктаамал ажылдаар школаларында чорудуп турар. Ортумак звенонуң тускай эртемниглериниң дипломнарын бо чылын кодээниң беш муң ажыг аныяк ажыл-ишчилери алырлар.

ИВАНОВО. «Сельхозтехникачын» район салбырларының чанында ажылдап турар кодээниң профессионал-техниктиг училищелериниң салбырларында баштайгы трактористерни болгаш комбайнерлерни белеткеп үндүрген. Ивановочулар кышкы үеде 2,5 муң трактористерни болгаш комбайнерлерни, 200 тарыштырыкчы мастерлерни белеткеп үндүрерин хүлээнгеннер. Төлевилээн программаны чедиишкинниг-биле күүседип эгелээн. Областың бүгү районнарында профессионал-техниктиг училищелерниң салбырлары азы курстар ажылдап турар.

АЛМА-АТА. Казахстанның найысылал үлетпүрүнүң бүдүрүлге черлеринде механизаторларның бүгү-ниити өөредилгезиниң баштайгы кичээлдери болуп эрткен. Олар комбайнерниң тускай эртемин чедип алыр болгаш тараа ажаалдазының үезинде олар кодээниң ажыл-ишчилеринге дузалап болурлар. Барык-ла чеден муң—профтехучилищелерниң доозукчулары, дээди өөредилге черлериниң база техникумнарның студентилери, дээди класстарның өөреникчилери, республиканың үлетпүрүнүң болгаш транспортунуң ажылчыннары бо чылын механизатор тускай эртемни чедип алырлар.

БРЕСТ. «Сельхозтехниканың» Кобрин район каттыжыышкынындан «Дугуй кырында класс» рейс кылып чорупкан. Ажыл-агыйларны эргип чоруур автобуста машиналыг саалданың мергежилинге малчыннарны өөредир, диапозитивтерни, кинофильмнерни көргүзер аппаратуралар бар. Белоруссияның колхозтарында болгаш совхозтарында малчыннарның белеткелин болгаш оларның мергежилин бедидерин «Сельхозтехниканың» бүгү-ле район каттыжыышкыннарында чоруда берген. Бо чылын машиналыг саалданың операторларының тускай эртемин, фермаларның дерилгелерин таарыштырып тургузарының болгаш техниктиг диагностиканың мастерлериниң тускай эртемин 6,5 муң кижи чедип алыр. База-ла ынча хире тускай эртемниглер боттарының билиин бедидер.

ТӨЛЕВИЛЕЛ

ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ БОЛГАШ ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ АРГА-АРЫГ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИННЕРИ

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгезиниң түңнелинде бистиң чуртувуста бойдустуң өске байлактары ышкаш арга-арыгны национализастаан болгаш ону бүгү улустуң байлаа болдурган. Бүгү улустуң эрге-ажыктарынга арга-арыгны ажыглаар сорулга-биле ыяш ажыл-агыйының социалистиг организастаашкынының кол принциптерин 1918 чылдың май 27-де үндүрген Арга-арыг дугайында Бүгү-российаның Төп Күүсекчи Комитединиң Декреди тодаргайлаан.

ССРЭ-де арга-арыг күрүнениң өнчүзү арга-арыг талазы-биле харылзааларның, өскээр чугаалаарга арга-арыгны ажыглаарының, тарып өстүрериниң болгаш камгалаарының талазы-биле ниитилел харылзааларының үндезинин тургузуп турар болгаш ыяш ажыл-агыйын ажыктыг чорударының кол үнер дөзү болур.

Экономиканы хөгжүдеринге, бисти долгандыр турар агаар-бойдусту экижидеринге болгаш бүгү улустуң чаагай чоруун бедидеринге ССРЭ-де арга-арыг улуг рольду ойнаар. Арга-арыг чурттуң тудуг ыяжынга болгаш арга-ыяштың өске продукциязынга хереглелди хандырарының үнер дөзү болуп, климатка болгаш хемнерниң гидрологтуг байдалынга таарымчалыг салдарны чедирип, хөрзүннү хат болгаш сугнуң үрээринден камгалаар болгаш оон-даа өске чайгаар бүткен ажыктыг шынарлардыг. Арга-арыгны кадыкшыдылга сорулгаларынга, чурттакчы чоннуң культурлуг болгаш эстетиктиг негелделерин хандырарынга улам-на улуу-биле ажыглаар.

Арга-арыгның хөй талалыг ужур-дузазы болгаш оларны өстүрериниң хуусаазы ыяш байлаан чогумчалыг ажыглаарының, камнаарының болгаш көвүдедириниң херээн күрүнениң ниити сорулгазы кылдыр көөр.

Арга-арыгның совет хоойлужудулгазы арга-арыгны эртем талазы-биле үндезилеттинген, комплекстиг ажыглаарынга, ону амгы болгаш келир үениң салгалдарының эрге-ажыктарынга план ёзугаар тарып өстүреринге болгаш ыяк камгалаарынга бистиң Төрээн чуртувустуң бойдус байлактарының тургустунган чугула кезээ болур арга-арыгга сагыш човангыр, ээ болур бедик харыысалгалыг чорукка совет кижилерни кижизидеринге идепкейлиг-биле дузалаар ужурлуг.

I БӨЛҮК

НИИТИ НЕГЕЛДЕЛЕР

Чүүл 1. АРГА-АРЫГНЫҢ СОВЕТ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ

Арга-арыгның совет хоойлужудулгазының сорулгалары болза, арга-ыяшты чогумчалыг ажыглаарын хандырар сорулга-биле арга-арыг талазы-биле харылзааларны таарыштырып тургузары, ону харагалзаары болгаш камгалаары, тарып өстүрери, тудуг ыяжынга, арга-арыгның өске-даа продукциязынга улус ажыл-агыйының болгаш чурттакчы чоннуң хереглелдерин хандырарынга оон продуктулуун бедидери болгаш суг камгалаар, климат таарыштыр тургузар, санитар-гигиеналыг, кадыкшыл экижидер болгаш оон-даа өске оон чайгаар бүткен ажыктыг шынарларын күштелдирер, а ол ышкаш бүдүрүлге черлериниң, организацияларның, албан черлериниң база хамаатыларның эргелерин камгалаары, арга-арыг талазы-биле харылзааларның хоойлу ёзугаар болурун быжыглаары болур.

Чүүл 2. ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ БОЛГАШ ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ АРГА-АРЫГ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫ

ССРЭ-де арга-арыг талазы-биле харылзаалар бо Үндезиннер-биле база оон-биле дүүштүр үндүрер ССР Эвилелиниң арга-арыг хоойлужудулгазының өске-даа актылары-биле, эвилелдешкен республикаларның арга-арыг кодекстери-биле база өске-даа актылары-биле таарыштынып тургустунар.

Чүүл 3. ССРЭ-ДЕ АРГА-АРЫГГА КҮРҮНЕ ӨНЧҮЗҮ

ССРЭ-ниң Конституциязын ёзугаар Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинде арга-арыг күрүне өнчүзү, өскээр чугаалаарга бүгү улустуң байлаа болур.

ССРЭ-де арга-арыг болза, күрүнениң бүрүн өнчүзү болур болгаш ону чүгле ажыглаашкынга тыпсыр. Арга-арыгга күрүне өнчүзүн хажыдып турар дорт болгаш чажыт хевирлиг хөделиишкиннерни хоруглаар.

Чүүл 4. КҮРҮНЕНИҢ ЧАҢГЫС ААЙ АРГА-АРЫГ ФОНДУЗУ

Күрүнениң чаңгыс аай арга-арыг фондузу:

1) күрүнеге ужур-дузалыг арга-ыяштан;

2) колхозтарның арга-ыяжындан тургустунар.

Күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлеринге ыяш шыпкан болгаш ыяш ажыл-агыйларының ыяш тарыырынга тускайлаан черлери хамааржыр. Күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлериниң кызыгаарын, өске категорияның черлеринден ылгаарда арга-арыг болгаш чер таарыштырылга черлериниң доктаатканын барымдаалаар.

Чүүл 5. КҮРҮНЕНИҢ АРГА-АРЫГ ФОНДУЗУНГА ХАМААРЫШПАС ЫЯШТАР БОЛГАШ ЧАДАҢ ҮНҮШТЕР

Күрүнениң арга-арыг фондузунга кирбес черлер:

көдээ ажыл-агыйга ужур-дузалыг черлерде ыяштар болгаш бөлүк ыяштар, а ол ышкаш өске-даа ыяштар база чадаң үнүштер;

демир-орук, автомобиль оруктарын болгаш каналдар камгалаан тарымал үнүштер;

хоорайларда болгаш чурттакчылыг өске-даа суурларда хоорай арга-ыяжының ээлевейн турар черлеринде үнүп келген ыяштар болгаш бөлүк ыяштар, а ол ышкаш ногаазычыдылганың тарымал үнүштери;

кодан чанының, дачалар болгаш каттыг ыяштар участоктарында ыяштар болгаш бөлүк ыяштар.

Ындыг тарымал үнүштерни тургузарын, оларны ажаарын болгаш ажыглаарын ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазының тодарадып тургускан чурумун ёзугаар боттандырар.

Чүүл 6. АРГА-АРЫГ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ ТААРЫШТЫР ТУРГУЗАРЫНГА ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ ЭРГЕЛЕРИ

Арга-арыг талазы-биле харылзааларны таарыштыр тургузарынга ССР Эвилелиниң чорудар чүүлдери болза:

1) ССРЭ Конституциязын ёзугаар ССР Эвилелиниң бүрүн эргелерин боттандырарынга эргежок чугула хемчээлдерге күрүнениң чаңгыс аай арга-арыг фондузун башкарары;

2) арга-арыгны ажыглаарының, ону тарып өстүрериниң, оон продуктулуун бедидериниң, харагалзаарының болгаш камгалаарының кол саавырларын (дүрүмнерин, нормаларын) доктаадып тургузары;

3) ССРЭ-ниң ыяш кезер фондузунуң хемчээлин, ону хуваарының болгаш үнүп турар тудуг ыяжын садарының чурумун доктаадып тургузары;

4) чурттуң ыяш ажыл-агыйын хөгжүдериниң, арга-арыгның курлавырларын болгаш оон чайгаар бүткен ажыктыг шынарларын ажыглаарының кол угланыышкыннарын болгаш перспективтиг планнарын доктаадып тургузары;

5) арга-арыгны чогумчалыг ажыглаарының, тарып өстүрериниң, оон продуктулуун бедидериниң, а ол ышкаш ону харагалзаарының болгаш камгалаарының талазы-биле Бүгү-эвилелдиң хемчеглерин планнаары;

6) арга-ыяшты чогуур бөлүктерге хамаарыштырарының болгаш ону бир бөлүктен өске бөлүкче шилчидериниң чурумун доктаадып тургузары;

7) ССР Эвилелинге арга-ыяштың чаңгыс аай тургузуунуң, ону учёттаарының системазын болгаш күрүнениң арга-ыяш кадастрын чорударының чурумун доктаадып тургузары;

8) арга-арыгның байдалынга, ажыглап турарынга, тарып өстүреринге, харагалзаарынга болгаш камгалаарынга күрүне контролюн база ону боттандырарының чурумун доктаадып тургузары болур.

Чүүл 7. АРГА-АРЫГ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ ТААРЫШТЫР ТУРГУЗАРЫНГА ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ ЭРГЕЛЕРИ

ССР Эвилелиниң эргелеринден дашкаар арга-ыяш талазы-биле харылзааларны таарыштыр тургузарынга эвилелдешкен республиканың чорудар чүүлдери болза: республиканың девискээринде күрүнениң чаңгыс аай арга-арыг фондузун башкарары; арга-арыгны ажыглаарының, тарып өстүрериниң, оон продуктулуун бедидериниң, ону харагалзаарының болгаш камгалаарының чурумун доктаадып тургузары; арга-арыг ажыл-агыйын хөгжүдериниң, арга-ыяштың курлавырларын болгаш оон чайгаар бүткен ажыктыг шынарларын ажыглаарының перспективтиг планнарын доктаадып тургузары; арга-арыгны чогумчалыг ажыглаарының, тарып өстүрериниң, оон продуктулуун бедидериниң, арга-ыяшты харагалзаарының болгаш камгалаарының талазы-биле республиканың хемчеглерин планнаары; арга-ыяштың байдалынга, ажыглап турарынга, харагалзаарынга болгаш камгалаарынга күрүне контролюн боттандырары, а ол ышкаш бир эвес олар ССР Эвилелиниң эргезинге хамаарышпас болза, өске айтырыглар талазы-биле арга-арыг талазы-биле харылзааларны таарыштырып тургузары болур.

Чүүл 8. АРГА-АРЫГНЫ АЖЫГЛААР, ТАРЫП ӨСТҮРЕР, ХАРАГАЛЗААР БОЛГАШ КАМГАЛААР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КҮРҮНЕ ЭРГЕЛЕЛИ

Арга-арыгны ажыглаар, тарып өстүрер, харагалзаар болгаш камгалаар талазы-биле күрүне эргелелин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери, ыяш ажыл-агыйларының күрүне органнары, а ол ышкаш ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазын ёзугаар күрүнениң өске-даа органнары боттандырар.

Чүүл 9. АРГА-АРЫГНЫҢ БАЙДАЛЫНЫҢ, АЖЫГЛАЛЫНЫҢ, ТАРЫП ӨСТҮРЕРИНИҢ, ХАРАГАЛЗААРЫНЫҢ БОЛГАШ КАМГАЛААРЫНЫҢ КҮРҮНЕ КОНТРОЛЮ. КҮРҮНЕНИҢ АРГА-АРЫГ ФОНДУЗУНУҢ ЧЕРЛЕРИН АЖЫГЛААРЫНЫҢ БОЛГАШ КАМГАЛААРЫНЫҢ КОНТРОЛЮ

Арга-арыгның байдалының, ажыглалының, тарып өстүрериниң, харагалзаарының болгаш камгалаарының күрүне контролюнуң сорулгазы болза, арга-ыяшты ажыглаарының тургустунган чурумун, арга-ыяш ажыл-агыйын чорударының, ону тарып өстүрериниң, оон учёдун болгаш камгалалының дүрүмнерин, а ол ышкаш арга-ыяш хоойлужудулгазында көрдүнген өске-даа дүрүмнерин (нормаларын) бүгү министерстволарның, ведомстволарның, күрүнениң, кооперативтерниң, хөй-ниитиниң бүдүрүлге черлериниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш хамаатыларның сагыырын хандырары болур.

Бүгү арга-арыгның байдалының, ажыглалының, тарып өстүрериниң, харагалзаарының болгаш камгалаарының күрүне контролюн ажылчы чоннар депутаттарының Советтери, оларның күүсекчи болгаш айтыышкын бээр органнары, а ол ышкаш ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазының тургускан чурумун ёзугаар ыяш ажыл-агыйының күрүне органнары боттандырып чорудар.

Ыяш ажыл-агыйларының бүдүрүлге черлериниң болгаш организацияларның база ыяш ажыглакчыларының оларның тускай сорулгаларынга дүүштүр күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлерин ажыглаарының болгаш ол черлерни камгалаарының контролюн ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазының тургускан чурумун ёзугаар ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның ыяш ажыл-агыйының күрүне органнары боттандырып чорудар.

Чүүл 10. АРГА-АРЫГНЫ ЧОГУМЧАЛЫГ АЖЫГЛААРЫНЫҢ, ТАРЫП ӨСТҮРЕРИНИҢ, ХАРАГАЛЗААРЫНЫҢ БОЛГАШ КАМГАЛААРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХЕМЧЕГЛЕРНИ БОТТАНДЫРЫП ЧОРУДАРЫНГА ХӨЙ-НИИТИ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИРЖИРИ

Арга-арыгны чогумчалыг ажыглаарының, тарып өстүрериниң, харагалзаарының болгаш камгалаарының талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударынга күрүне органнарынга болгаш колхозтарга дузаны профессионалдыг эвилелдер, аңныктар организациялары, бойдус камгалалының ниитилелдери, эртем ниитилелдери болгаш хөй-ниитиниң өске-даа организациялары, а ол ышкаш хамаатылар көргүзер.

Арга-арыгны чогумчалыг ажыглаарын, тарып өстүрерин, харагалзаарын болгаш камгалаарын хандырарынче угланган ажыл-чорудулгага боттарының уставтарын (саавырларын) болгаш ССР Эвилелиниң база эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазын ёзугаар хөй-ниити организациялары киржир.

Чүүл 11. ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ЧОРУДАРЫНЫҢ КОЛ ПРИНЦИПТЕРИ

Улус-ажыл агыйын хөгжүдериниң күрүне планнарынга дүүштүр, амгы үениң эртем болгаш техниканың чедиишкиннериниң база техниктиг чаңгыс аай политиканың үндезининге, арга-арыгның болгаш бойдус байдалдарының улус ажыл-агыйынга ужур-дузазынга хамаарыштыр ыяш ажыл-агыйын ол чериниң байдалынга таарыштыр чорудар ужурлуг.

Ыяш ажыл-агыйын хөгжүдериниң, чорударының планнаашкынын, а ол ышкаш арга-арыг курлавырларын ажыглаарын даараазында негелделерни сагывышаан, узун хуусаалыг перспективага боттандырып чорудар ужурлуг:

ыяш ажыл-агыйының бүдүрүлгезиниң үзүктел чок олулдезин болгаш ажыктыын бедидери, тудуг ыяштарынга болгаш арга-ыяштың өске-даа продукциязынга чурттакчы чоннуң хереглелдерин план ёзугаар хандырарынга арга-ыяшты элбээ-биле база чогумчалыы-биле ажыглаарын хандырары;

арга-арыгны калбартыр тарып өстүрүлгезин, ыяштың уксаазын, шынарын экижидери болгаш оон продуктулуун бедидери;

улус ажыл-агыйының, долгандыр турар бойдусту экижидериниң болгаш кижиниң кадыкшылын камгалаарының эрге-ажыктарынга арга-арыгның суг камгалаар, климат таарыштыр тургузар, кадыкшыдылга экижидер болгаш оон боду бүткен ажыктыг шынарларын күштеедирери;

арга-ыяшты өрттен, арга-арыг чурумнарын үрээринден харагалзаарын, ону хоралыг курттардан болгаш аарыглардан камгалаарын хандырары;

ыяш ажыл-агыйының хереглелдеринге черлерни чогумчалыг ажыглаары.

Чүүл 12. БОТТАРЫНЫҢ ЭРГЕЗИНДЕ ТУРАР ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЙ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИНИҢ ЧЕРЛЕРИН АЖЫГЛААРЫНЫҢ БОЛГАШ КАМГАЛААРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЙ КҮРҮНЕ ОРГАННАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕРИ

Ыяш ажыл-агый күрүне органнарының системазының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелериниң черлеринге ыяш ажыл-агыйын база оон-биле холбашкан хереглелдерни чорударда, ыяш ажыл-агый күрүне органнары арга-арыг ажыглалдарының янзы-бүрү хевирлерин боттандырар ужурлуг черниң шөлдерин тодаргайлаар, арга-арыг ажыглалдарын база оон-биле холбашкан хереглелдерни боттандырар чер участоктарын ажыглаарынга чөпшээрелди бээр, арга-ыяшты тарып өстүрерин боттандырар болгаш арга-ыяшты ажаарының талазы-биле хемчеглерни чорудар ужурлуг черлерниң шөлдерин тодаргайлаар, ыяш олуртур, ону тарып өстүрер черлерни, плантацияларны база өске-даа чүүлдерни организастаарынга херек участоктарны тускайлап бээр, ол черлерниң камгалалын болгаш оларны салдынган сорулгазынга ажыглаарын организастаар, а ол ышкаш күрүнениң арга-ыяш фондузунуң черлериниң учедун кылыр.

Чүүл 13. КҮРҮНЕ УЖУР-ДУЗАЛЫГ АРГА-АРЫГГА ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ЧОРУДАРЫ

Күрүне ужур-дузалыг арга-арыг (хоорай арга-ыяжындан, быжыглаттынган арга-ыяштардан болгаш камгалалдыг черлерниң арга-ыяжындан аңгыда) ыяш ажыл-агыйын чорударын ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелеринге хүлээдир. Ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының эргезинде туруп турар ол арга-арыг болза, тудуг ыяжынга болгаш өске-даа ыяш продукциязынга улус ажыл-агыйының хереглелдерин хандырарының кол үнер дөзү болур болгаш ону ниити күрүнениң эрге-ажыктарынга хөй талалыг ужур-дузазын барымдаалап ажыглаар. Ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелериниң аразынга арга-ыяшты хуваарын ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның ыяш ажыл-агыйының күрүне органнары чорудар.

Хоорай арга-ыяжынга ыяш ажыл-агыйын чорударын ажылчы чоннар депутаттарының хоорайлар болгаш районнар (хоорайлар) Советтериниң күүсекчи комитеттериниң ыяш ажыл-агый болгаш өске-даа бүдүрүлгелеринге, организацияларынга, быжыглаттынган арга-ыяшка — ол арга-ыяшты быжыглаан министерстволарның база ведомстволарның ыяш-ажыл-агый болгаш өске-даа бүдүрүлгелеринге, организацияларынга база албан черлеринге, камгалалдыг черлерниң арга-ыяжынга — ук камгалалдыг черлерге хүлээдир. Хоорай арга-ыяжынга ыяш ажыл-агыйын чорударын ыяш ажыл-агый күрүне органнарының арга-арыг ажыл-агый бүдүрүлгелери-биле кады боттандырып база болур.

Арга-ыяштың болгаш күрүнениң арга-ыяш фондузунуң черлериниң учедун кылырын, арга-ыяшты тарып өстүрерин, арга-ыяшты ажаарын, арга-ыяш хөрзүнүнүң үнүш дүжүткүрүн бедидерин, арга-ыяш ажыглалын аайлап таарыштырарын болгаш ону боттандырары дээш контрольду, арга-ыяшты өрттерден, дүрүм чок черге кезип үрегдээр чоруктардан болгаш аарыглардан камгалаарын, а ол ышкаш ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазының доктаадып тургусканы ыяш ажыл-агыйын чорудар талазы-биле өске-даа хүлээлгелерни ыяш ажыл-агый күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелеринге, күрүне ужур-дузалыг арга-арыгга ыяш ажыл-агыйын чорудуп турар өске-даа бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге хүлээдир.

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазының доктаатканы эргелерниң хемчээлдеринге ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның ыяш ажыл-агый күрүне органнарының айтыышкыннары ыяш ажыл-агыйын чорударын хүлээндирген министерстволарга, ведомстволарга, бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге, арга-ыяш ажыглакчыларынга, а ол ышкаш ыяш ажыл-агыйын чорудары-биле болгаш арга-ыяш ажыглаашкынын боттандырары-биле холбашпаан ажылдарны арга-арыгда болгаш күрүнениң арга-ыяш фондузунуң арга-ыяш-биле шыптынмаан черлеринде чорудуп турар бүдүрүлгелерге, организацияларга, албан черлеринге болгаш хамаатыларга ыяап-ла албан болур.

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазының доктаадып тургусканы эргелериниң хемчээлдеринге ыяш ажыл-агый күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелериниң, күрүне ужур-дузалыг арга-арыгга ыяш ажыл-агыйын чорударын хүлээндирген өске-даа бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң айтыышкыннары бүгү-ле арга-ыяш ажыглакчыларынга, а ол ышкаш ыяш ажыл-агыйын чорудары-биле болгаш арга-ыяш ажыглаашкынын боттандырары-биле холбашпаан ажылдарны ол арга-ыяшта база күрүнениң арга-ыяш фондузунуң арга-ыяш-биле шыптынмаан черлеринде чорудуп турар бүдүрүлгелерге, организацияларга, албан черлеринге болгаш хамаатыларга ыяап-ла албан болур.

Ыяш ажыл-агый күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери болгаш күрүне ужур-дузалыг арга-арыгга ыяш ажыл-агыйын чорударын хүлээндирген өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери бо Үндезиннерниң 21-ги чүүлүнде көрдүнген арга-арыг ажыглалын боттандырып болур.

Чүүл 14. КОЛХОЗТАРНЫҢ АРГА-ЫЯШТАРЫНГА ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ЧОРУДАРЫ

Хуусаа чокка ажыглаары-биле колхозтарга тывсып берген болгаш доктааткан чурум ёзугаар чер-учёт документилеринде даңзылаттынган черлерде туруп турар арга-арыгны колхозтарның арга-ыяжы деп санаар.

Колхозтарның арга-ыяштары хову камгалалының, эрозияны болдурбазының, суг камгалалының болгаш өске-даа хүлээлгелерни күүседип турар болгаш колхозтарның хөй-ниити ажыл-агыйының база колхозчуларның тудуг ыяжынга хереглелдерин хандырарынга, дузалал арга-ыяш ажыглалын боттандырарынга хереглеттинген турар. Колхозтарның арга-ыяжын арга-ыяштың олча-тывыштарын хөгжүдеринге база-ла ажыглап болур. Колхозтарның арга-ыяштары колхозтарның хуусаа чок ажыглалында турар.

Колхозтарның арга-ыяштарынга ыяш ажыл-агыйын чорударын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бадылааны, колхозтарның арга-ыяштарының дугайында дүрүмге дүүштүр колхозтар боттандырар. Колхозтар ыяш ажыл-агыйын ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазы-биле тодаргайлаан чурум-биле өске колхозтар, совхозтар болгаш күрүнениң өске-даа бүдүрүлгелери-биле кады чорудуп болур.

Колхозтарның арга-ыяштарынга ыяш ажыл-агыйын организастаарын база чорударын удуртурун көдээ ажыл-агыйның күрүне органнары боттандырар.

Ыяш ажыл-агый күрүне органнары колхозтарның ыяш ажыл-агыйын чорударын планнаарынга база организастаарынга дузаламчыны көргүзер, а эргежок чугула апарган таварылгада колхозтар-биле (колхозтарның арга-ыяштарында ыяш ажыл-агыйын чорудуп турар организациялар-биле) керээлерни чаргаш, ыяш ажыл-агый, ыяш-культура болгаш арга-ыяш камгалалының ажылдарын боттарының эргезинде турар бүдүрүлгелериниң күүседирин организастаар.

Чүүл 15. АРГА-АРЫГНЫ БӨЛҮКТЕРГЕ ХУВААРЫ

Арга-арыгны улус ажыл-агыйынга ужур-дузазынга, оларның туруп турар черинге болгаш күүседип турар хүлээлгелеринге дүүштүр арга-арыгны бөлүктерге хуваар. Күрүне ужур-дузалыг арга-ыяштарны бирги, ийиги болгаш үшкү бөлүкке, а колхозтарның арга-ыяжын — бирги болгаш ийиги бөлүкке хуваар.

Колдуунда-ла даараазында хүлээлгелерни күүседип турар күрүне ужур-дузалыг арга-ыяштарны болгаш колхозтарның арга-ыяштарын бирги бөлүкке киирер:

суг камгалалының (үнелиг тывыш балыктарының үүргеленээр черлерин камгалап турар арга-ыяштарның хоруглуг дилиндектерин киириштирер, хемнерниң, хөлдерниң, суг кадагалалдарының база өске-даа суг объектилериниң эриктерин дургаар хоруглуг дилиндектер);

камгалалдыг (эрозияны болдурбас арга-ыяш, оон иштинде кадыр даг ийлеринде арга-ыяш участоктары, күрүнениң камгалалдыг арга-ыяштыг дилиндектери, шөйүлдүр чоруткан ногаан арга-ыяш, ховунуң ой-чиктеринден болгаш чоогаларындан үнген арга-ыяш, демир-оруктарның, ниити күрүне, республика болгаш область ужур-дузалыг автомобиль оруктарының чанын дургаар үнген арга-ыяштың камгалалдыг дилиндектери, колхозтарның болгаш совхозтарның черлеринде шөл камгалалының арга-ыяштыг дилиндектери);

санитар-гигиеналыг болгаш кадыкшыдылгалыг (хоорайлар арга-ыяштары, хоорайларны, чурттакчылыг улуг пунктуларны, үлетпүр бүдүрүлгелерин долгандыр турар ногаан зоналарның арга-ыяштары, суг хандырылгазының үнер дөстериниң санитар камгалалының зоналарының болгаш курорттарның санитар камгалалының округтарының арга-ыяштары);

ниити культурлуг (бойдустуң тураскаалдары болгаш арга-ыяш парктары, эртем ужур-дузалыг азы төөгү ужур-дузалыг арга-ыяштар, камгалалдыг черлерниң арга-ыяштары болгаш камгалалдыг арга-ыяш участоктары);

кат-тоорук тывыштыг (тоорук тывыжының зоналарының арга-ыяштары болгаш арга иштинден үнер каттар олурткан арга-ыяштар).

Тундра чөгүнүң болгаш субальпы арга-ыяштары база-ла бирги бөлүктүң арга-арыынга хамааржыр.

Бирги бөлүктүң арга-ыяштары (бо Үндезиннерниң чедиги кезээниң 23-кү чүүлүнде айыттынган арга-ыяштардан аңгызы) бо чүүлде санаттынган хүлээлгелерни күүседиринден аңгыда, тудуг ыяжын үзүктелиишкин чок, эвээш эвес ажыглаарын хандырарынга база бараан болуп турар.

Чурттакчы чону аажок сырый болгаш транспорт оруктарының четкизи сайзыраңгай районнарда камгалаашкын болгаш кызыгаарлыг ажыглаар ужур-дузалыг арга-ыяштар, а ол ышкаш камгалал ужур-дузазын хевээр арттырарынга үзүктелиишкин чок, эвээш эвези-биле ажыглаары ыяш ажыл-агыйын чорударының эң-не шыңгыы корум-чурумун негеп турар, арга-ыяш чиг-эт курлавырлары чедишпес болуп турар арга-ыяштар ийиги бөлүктүң арга-ыяштарынга хамааржып турар.

Бирги бөлүктүң составынга кирбейн барган колхозтарның бүгү-ле арга-ыяштары ийиги бөлүктүң арга-ыяжынга хамааржыр.

Колдуунда-ла ажыглал ужур-дузалыг болгаш ук арга-ыяштарның камгалал шынарларынга когарал болдурбайн, улус ажыл-агыйының тудуг ыяжынга хереглелдерин үзүктелиишкин чок хандырарынга көрдүнген, хөй ыяштыг районнарның арга-ыяштары үшкү бөлүктүң арга-ыяштарынга хамааржыр.

Үшкү бөлүктүң арга-ыяштарын шиңгээдип алган болгаш курлавыр деп ылгаар.

Транспорт оруктарындан ырак турарының болгаш өске-даа чылдагааннарның удамындан ажыглалга кирбээн арга-ыяштарны курлавыр арга-ыяш деп санаар.

Арга-ыяштарны чогуур бөлүктерге киир санаар үеде бөлүк бүрүзүнүң арга-ыяштарының ээлеп турар черлериниң кызыгаарларын хары угда тодаргайлаар. Арга-арыгның бөлүүнден хамаарыштыр, оларга ажыл-агыйны чорударының, арга-ыяшты болгаш чогуур черлерни ажыглаарының корум-чурумун, а ол ышкаш ук черлерни күрүнениң азы хөй-ниитиниң хереглелдеринге ажыглаары-биле адырының корум-чурумун доктаадып тургузар.

Арга-ыяштарны бөлүктерге хуваарын, оларны бир бөлүктен өске бөлүкче шилчидерин, хоруглуг болгаш камгалалдыг дилиндектерниң калбаан тодарадырын, а ол ышкаш кадыр даг ийлеринде арга-ыяштар участоктарын камгалалдыг черлерге хамаарыштырарын экономика талазы-биле үндезилеп, ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазында доктаадып тургускан чурум ёзугаар, арга-ыяштарның улус ажыл-агыйынга ужур-дузазын база оларның күүседип турар хүлээлгелерин барымдаалап тургаш чорудар.

Чүүл 16. АРГА-ЫЯШ ШӨЛДЕРИН АРГА-ЫЯШТЫЫ ЭВЕС ШӨЛДЕРЖЕ ШИЛЧИДЕРИ

Ыяш ажыл-агыйын чорудары-биле болгаш арга-ыяш ажыглалын боттандырары-биле холбашпаан (черлерниң категорияларының өскерилгезинден хамаарылга чокка) сорулгаларга ажыглаары-биле арга-ыяштыг шөлдерни арга-ыяштыг эвес шөлдер кылдыр шилчидерин:

бирги бөлүктүң арга-ыяштарынга — онза таварылгаларда эвилелдешкен республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы-биле;

ийиги болгаш үшкү бөлүктүң арга-ыяштарынга — ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазы-биле доктааткан чурумну ёзугаар чорудар.

Арга-арыг ээлээн чер участоктарын күрүнениң азы хөй-ниитиниң хереглелинге ажыглаары-биле алырда, ону алыр дугайында шиитпирни үндүрүп турар күрүне органнары оон-биле кады арга-ыяшты кадагалап арттырарының азы шуптузун кезип кааптарының дугайында болгаш ол үеде алдынар тудуг ыяжын ажыглаарының чурумунуң дугайында айтырыгны шиитпирлээр ужурлуг.

Чүүл 17. ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ЧОРУДАРЫ-БИЛЕ ХОЛБАШКАН БҮДҮРҮЛГЕ ОБЪЕКТИЛЕРИН ТУДУП ТУРГУЗАРЫНГА ЧЕРЛЕРНИ АЖЫГЛААРЫ

Ыяш ажыл-агый күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери болгаш күрүне ужур-дузалыг арга-арыгларга ыяш ажыл-агыйын чорударын хүлээндирген өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар база албан черлери эргежок чугула апарган таварылгаларда (ук бүдүрүлгелерниң, организацияларның база албан черлериниң хамааржып турары органнарның чөпшээрели-биле) арга-ыяштыг шөлдерни арга-ыяш чок шөлдер кылдыр шилчидип тургаш, арга-ыяш ажыл-агыйын чорудары-биле холбашкан бүдүрүлге объектилерин доктааттынган чурум ёзугаар, күрүнениң арга-ыяш фондузунуң арга-арыгларынга болгаш арга-ыяш-биле тыптынмаан черлеринге тудуп тургузуп болур.

Ажыглалында арга-ыяш туруп турар колхозтар ыяш ажыл-агыйын чорудары-биле холбашкан бүдүрүлге объектилерин ажылчы чоннар депутаттарының районнар азы хоорайлар Советтериниң күүсекчи комитеттериниң чөпшээрели-биле күрүнениң арга-ыяш фондузунуң боттарынга хуусаа чок ажыглаары-биле тывыскан черлеринге тудуп тургузуп болур.

Чүүл 18. АРГА-АРЫГЛАРНЫҢ БАЙДАЛЫНГА БОЛГАШ ТАРЫП ӨСТҮРЕРИНГЕ САЛДАР ЧЕДИРЕР БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИ, ДЕРИИШКИННЕРНИ БАЗА ӨСКЕ-ДАА ОБЪЕКТИЛЕРНИ ТААРЫШТЫР ТУРГУЗАРЫ, ТӨЛЕВИЛЭЭРИ, ТУДАРЫ БОЛГАШ АЖЫГЛАЛГА КИИРЕРИ

Арга-арыгның байдалынга болгаш тарып өстүреринге салдар чедирип турар чаа база чаарты кылган бүдүрүлгелерни, дериишкиннерни база өске-даа объектилерни таарыштыр тургузарда, төлевилээрде, тударда болгаш ажыглалга киирерде, а ол ышкаш чаа технологтуг чорудулгаларны шиңгээдип алырда, арга-ыяшка турум сугларның, газтарның, химиктиг бүдүмелдерниң болгаш өске-даа үлетпүр база коммунал-амыдырал үндүрүүшкүннериниң артынчыларының, октаан чүүлдериниң багай салдар чедиринден арга-ыяшты камгалаарын хандырар ужурлуг хемчеглерни баш удур көөр болгаш боттандырар ужурлуг.

Арга-арыгны калбартыр өстүрериниң байдалынга салдар чедирги дег бүдүрүлгелерни, тудугларны болгаш өске-даа объектилерни тудар черни тодарадырда ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазынга дүүштүр күрүнениң ыяш ажыл-агый органнары, ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери болгаш өске-даа органнары-биле дугуржур. Айыткан бүдүрүлгелерниң, тудугларның болгаш өске-даа объектилерниң тудуунуң төлевилелдерин ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазында айытканын ёзугаар күрүнениң ыяш ажыл-агый органнары-биле ыяап-ла дугуржур.

Арга-ыяшты калбартыр өстүреринге болгаш оон байдалынга хоралыг салдар чедирерин болдурбас дериглелдер-биле хандыртынмаан чаа болгаш чаарты кылган бүдүрүлгелерни, цехтерни, агрегаттарны, транспорт оруктарын, коммунал болгаш өске-даа объектилерни ажыглалга киирерин хоруглаар.

Чүүл 19. ЫЯШ АЖЫЛ-АГЫЙЫН ЧОРУДАРЫНГА БОЛГАШ АРГА-ЫЯШ АЖЫГЛАЛЫН БОТТАНДЫРАРЫНГА ХАМААРЫШПАС АЖЫЛДАРНЫ АРГА-АРЫГГА ЧОРУДАРЫНЫҢ ЧУРУМУ

Ыяш ажыл-агыйын чорударынга болгаш арга-арыг ажыглалын боттандырарынга хамаарышпас тудуг болгаш чазылдырыышкын ажылдарын, ажыктыг казар байлактар тывыжын, кабельдер, хоорзалар болгаш өске-даа коммуникациялар салырын, үттеп, өрүмнээр болгаш өске-даа ажылдарны арга-арыгга, а ол ышкаш арга-ыяш үнмээн, күрүнениң арга-арыг фондузунуң черинге чорударда ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазынга дүүштүр күрүнениң ыяш ажыл-агый органнары, ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери болгаш өске-даа органнар-биле дугуржулга ёзугаар чорудар. Айыткан ажылдарны арга-арыгның өртке удур болгаш санитарлыг байдалын база ону калбартыр өстүрер байдалын баксыратпас аргалар-биле боттандырар ужурлуг.

II БӨЛҮК

АРГА-ЫЯШТЫ АЖЫГЛААРЫ

Чүүл 20. АРГА-ЫЯШ АЖЫГЛАКЧЫЛАРЫ

ССРЭ-ге арга-ыяшты күрүнениң, кооперативтиг болгаш ниитиниң бүдүрүлгелери, организациялары болгаш албан черлери, а ол ышкаш ССРЭ хамаатылары ажыглап болур.

ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазында көрдүнген таварылгада арга-ыяшты өске-даа организациялар болгаш кижилер ажыглап болур.

Чүүл 21. АРГА-ЫЯШТЫ АЖЫГЛААРЫНЫҢ ХЕВИРЛЕРИ БОЛГАШ ХУУСААЛАРЫ

ССРЭ-ниң арга-арыгларынга, а ол ышкаш арга-ыяш үнмээн, күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлеринге хоойлужудулгада көрдүнген негелделерни болгаш байдалдарны сагаан таварылгада арга-ыяш ажыглалының даараазындагы хевирлерин боттандырып болур:

1) тудуг ыяжын белеткээри;

2) элеп-чук белеткээри;

3) ийиги чергениң арга-ыяш материалдарын белеткээри (төш, шылба, ыяш карты болгаш оон-даа өске);

4) Арга-арыгның дузалал ажыглалы — сиген кезери, мал одарладыры, ары чигири белеткээр черлерни таарыштыр тургузары, ыяш чулуун белеткээри, боду үнген чимистерни, тооруктарны, мөөгүлерни, каттарны, эм аймааның үнүштерин болгаш техниктиг чиг-этти белеткээри. Күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлериниң составынга кирип турар көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлеринге сиген кезерде болгаш мал одарладырда, ыяш ажыл-агыйының эрге-ажыын барымдаалап, ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның чер хоойлужудулгазының негелделеринге дүүштүр боттандырар.

Арга-ыяш ажыглалының өске-даа дузалал хевирлерин эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларынга көрген туруп болур:

5) арга-арыгны эртем-шинчилел сорулгаларынга ажыглаары;

6) арга-арыгны культура-кадыкшылга сорулгаларынга ажыглаары;

7) арга-арыгны аңныыр ажыл-агыйының хереглелинге ажыглаары.

Арга-арыг ажыглалын боттандырарының хуусааларын тургузар черлер болза:

тудуг ыяжын болгаш шылба белеткээрин — ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазы;

арга-ыяш ажыглалының өске-даа хевирлерин боттандырарын — эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары.

Чүүл 22. АРГА-ЫЯШ АЖЫГЛАЛЫНЫҢ ЧАМДЫК ХЕВИРЛЕРИН БОТТАНДЫРАРЫНГА ЭРГЕ БЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

Күрүнениң ыяш ажыл-агый органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорударын хүлээндирген өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери тудуг ыяжы, шылба болгаш ийиги чергениң ыяш материалдарын белеткээр участоктарны, сиген кезер, мал кадарар черлерни болгаш арга-ыяш ажыглалының өске-даа хевирлерин арга-ыяш ажыглакчыларынга натура ёзугаар, тургускан чурумну барымдаалап, тускайлап бээр.

Арга-ыяш ажыглалының хевир бүрүзүн боттандырарда (бо Үндезиннерниң 35-ки чүүлүнге дүүштүр хамаатыларның боттандырар ажыглалындан аңгыда) арга-ыяш ажыглакчыларынга тускай чөпшээрелди — ыяш кезер билетти (ордерни) азы ыяш биледин бээр. Ыяш кезер билетти (ордерни) азы ыяш билезин албаан таварылгада кылбазын дээн чүүлдерни арга-ыяш ажыглакчылары чогуур шөлдерге ажыглаар эргези чок.

(Уланчызы 3-кү арында).

ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ БОЛГАШ ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ АРГА-АРЫГ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИННЕРИ

ТӨЛЕВИЛЕЛ

(Эгези 2-ги арында).

Ыяш кезер билетти (ордерни) болгаш ыяш билетин арга-ыяш ажыглакчыларынга ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорударын дааскан өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери бээр.

Ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорударын дааскан өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери арга-арыг ажыглалын боттандырып турар үеде ажыглаар эрге бүрүзүн ниити үндезинни барымдаалап, бижип бээр хүлээлгелиг.

Капитал тудугга хамаарышпас тудуглар кылыр, турисчи лагерьлерни, дыштаныылга баазаларын болгаш аңаа дөмей өске-даа объектилерни тургузарының чөпшээрелин бээриниң чурумун эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары таарыштырар.

Арга-арыгны эртем-шинчилел сорулгаларынга болгаш аңныыр ажыл-агыйының хереглелинге ажыглаарының эргезин тыпсырының чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары таарыштырып тургузар.

Чүүл 23. ТУДУГ ЫЯЖЫН БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

Арга-арыгга тудуг ыяжын белеткээрде кол ажыглалдың, чедир үнген ыяштарын кезерин боттандырар.

Ажыглал аразының кезиишкиннерин чорудуп турар үеде (арга-арыгны камгалап-кадагалаары-биле ыяш кезип турда, санитарлыг кезиишкиннер кылып турда, үнези бичи ыяштарны таарыштыр тарыыры-биле кезиишкиннер кылып турар үеде), өске-даа хевириниң кезиишкиннерин кылып турда (гидробелдирлер, хоорзалар, оруктар тударда, а ол ышкаш өртке удур арга-арыг иштин дилиндектей кезип, шөлдерни арыглап турда) тудуг ыяжының белеткелин база чорудуп болур.

Тудуг ыяжын белеткээриниң чурумун ССРЭ-ниң арга-арыынга тудуг ыяжын дазыл барымдаалап бээр дүрүмнү болгаш арга-ыяшты кезер дүрүмнү барымдаалап доктаадыр.

Арга-арыгны ажыктыг ажыглаарынче угланган болгаш оларны ажыл-агыйның үнелиг уксаалыг ыяштары-биле катап өстүрерин боттандырып турар бүгү хевириниң кезиишкиннерин үшкү бөлүктүң арга-арыгларынга чорудар.

Арга-арыгны ажыл-агыйның үнелиг уксаалыг ыяштары-биле катап өстүреринче, арга-арыгның камгалал болгаш суг камгалал аргаларын арттырып турар болгаш ол үеде оларны ажыктыг ажыглаарын чорудар арганы боттандырып турар кол болгаш ажыглал аразының кезиишкиннерин ийиги бөлүктүң арга-арыгларынга чорудар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тодаратканы чурумну ёзугаар ажыглал аразының кезиишкиннерин бирги бөлүктүң арга-арыынга чорудар. Кол ажыглалдың кезиишкиннери (арга-арыгны эки өстүрер дээш тускай кезиишкиннер), долгандыр турар бойдусту камгалаары, суг камгалалы, шуут чедишкен ыяштарны чогуур өйүнде, ажыктыг ажыглаары чижектиг чугула негелделерин манаа барымдаалаар.

Чурттакчылыг черлер чоогунда ниити-культурлуг ужур-дузаның арга-арыгларынга, тоорук тывыштыг зонаның арга-арыгларынга, кат-чимистиг арга-арыгларга, хоорай арга-арыгларынга, ногаан зоналарның арга-арыг-парк кезектеринге, суг хандырылгазының санитарлыг зоназының арга-арыгларынга, курорттарның санитарлыг камгалалының округтарынга, хову камгалалының ыяш олурткан одуруглаарынга чүгле арга-арыг камгалалының кезиишкиннерин болгаш санитарлыг кезиишкиннерни чорудар.

Үнелиг тывыш балыктары үүргенелээр черлерни камгалап турар арга-арыгның хоругулуг кезектеринге арга-ыяшты камгалаарының кезиишкиннерин болгаш санитарлыг кезиишкиннерни чорудар, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тодаратканын ёзугаар чамдыкта арга-ыяшты ылгап кезерин чорудуп болур.

Даглыг черлерде арга-арыгларга кезиишкин чорударда ол арга-арыгларның онзагай камгалал байдалын, эрозияга удур болгаш сугну таарыштырып турар ужур-дузазын барымдаалаар.

Арга-арыгның онза камгалалдыг участоктарынга арга-арыгны кезериниң чурумунда тодаратканын ёзугаар ыяштарны шуут эндере кезерин долузу-биле, азы кезиктеп-даа хоруп болур.

Арга-арыгны кезериниң чурумун ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тургусканы чурумну ёзугаар бадылаар.

Чүүл 24. ТУДУГ ЫЯЖЫ БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ ХЕМЧЭЭЛИН ТОДАРАДЫРЫ

Кол ажыглалдың кезиишкинин ёзугаар тудуг ыяжы белеткээрин планнаарын болгаш чорударын улус ажыл-агыйының хереглелин хандырарының эргежок чугулазын барымдаалап боттандырар, арга-ыяш ажыглалының үзүктел чок болурун база шуут тендир кезип каантар чорукту болдурбазын барымдаалаар.

Кол ажыглалдың кезиишкинин ёзугаар тудуг ыяжы белеткээрде баш удур санап, бадылаан хемчээлди барымдаалаар.

Кол ажыглалдың кезиишкинин баш удур санап каан хемчээлден ажыр чорудар апарганда, чамдык эргежок чугула таварылгада, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тодаратканы чурумну ёзугаар чорудар.

Ажыглал аразының кезиишкинин чорудуп турар үеде тудуг ыяжы белеткээриниң хемчээлин арга-ыяштың уксаа аайы-биле составын болгаш шынарын экижидериниң эргежок чугулазын барымдаалап тодарадыр, а өске кезиишкиннерни чорудуп турар үеде тудуг ыяжы белеткээриниң хемчээлин — арга-ыяш шөлдерин арыглаар, дилиндектей кезер, үрезин чыыр болгаш өске-даа ажылдарның хемчээлин барымдаалап чорудар.

Чүүл 25. ЫЯШ КЕЗЕР ФОНД

Ыяш кезериниң фондузу тудуг ыяжы белеткээри-биле тускайлап берген черде шуут чедишкен ыяштарның курлавырындан тургустунар.

Чыл бүрүде берип турар ыяш кезер фондунуң хемчээлин улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планнарынга арга-арыгның бөлүктер аайы-биле аңгы-аңгы тодарадыр.

Ыяш ажыглакчыларынга (ыяш белеткелчилеринге) ыяш кезериниң фондузун натура ёзугаар (ыяш кезер черин) дамчыдып бээрин ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорударын дааскан өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери чорудар.

Ыяш ажыглакчыларынга ыяш кезер фондуну дамчыдып бээрин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бадылааны ССРЭ-ниң арга-арыында бир дазыл ыяштан тудуг ыяжы бээриниң чурумун ёзугаар чорудар.

Чүүл 26. ДАЗЫЛДА ТУДУГ ЫЯЖЫН ЫЯШ БЕЛЕТКЭЭР БҮДҮРҮЛГЕЛЕРГЕ БЫЖЫГЛААРЫ

Арга-ыяшты үлетпүрге план ёзугаар база үр хуусаада ажыглаарын хандырары-биле үшкү болгаш ийиги бөлүктүң арга-ыяжын ыяш белеткээр бүдүрүлгелерге экономикага үндезилеттинген хуусаада дазылда турар тудуг ыяжының курлавырын барымдаалап, тодараткан кезек шөле (ыяш-чиг-эт баазазы), а ол ышкаш белеткээриниң фондузун үр хуусаалыг ажыглаар кылдыр быжыглаар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тодаратканы таварылгаларда дазылда турар тудуг ыяжының курлавырын үр хуусаалыг ажыглаар ыяш белеткээриниң фондузу кылдыр бирги бөлүктүң арга-ыяжын ыяш белеткээр бүдүрүлгелерге база быжыглап болур. (Чурттакчылыг черлер чоогунда ниити-культурлуг ужур-дузаның арга-арыындан, тоорук тывыштыг зоналарның арга-арыындан, хоорай арга-арыындан, ногаан зоналарның арга-парк кезектеринден, суг хандырылгазын камгалап турар санитарлыг зоналарның болгаш курорттарның санитарлыг камгалал округтарының арга-арыындан, үнелиг тывыш балыктарының үүргенелээр черлерин камгалап турар арга-арыг дилиндектеринден, хову камгалалының ыяш одуругларындан ангыда).

Дазылда турар тудуг ыяштарының курлавырларын быжыглаарының болгаш шиңгээдип алырының чурумун арга-арыгның бөлүктериниң аайы-биле тургузар.

Тудуг ыяжы белеткээр бүдүрүлгелерге ыяш курлавырын быжыглаарда чер-черге тудуг ыяжынга хереглелдиң хандырылгазын барымдаалап көөр ужурлуг.

Ыяш белеткээр бүдүрүлгелерге оларга быжыглаан ыяш чиг-эдиниң баазаларындан болгаш ыяш кезер үр хуусаалыг фондудан арга-ыяш фондузун доктааттынган хемчээлге боду-биле шилчидип бээрин бо Үндезиннерниң 22, 23, 24 болгаш 25 чүүлдеринге дүүштүр чорудар.

Ыяш чиг-эдиниң баазаларын болгаш ыяш кезер үр хуусаалыг фондуну быжыглаарын, эде хуваарын болгаш дедир алырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктааткан чурумун ёзугаар чорудар.

Чүүл 27. ЫЯШТЫ ДАЗЫЛЫНГА ТУРДА ЧӨПШЭЭРЕП БЭЭРИ

Арга-арыгларда дазылында турар ыяшты доктааттынган такса (өртек) ёзугаар төлээпде чөпшээреп бээр. Колхозтарның арга-ыяштарында дазылында турар ыяшты колхозтарның ажыл-агый хереглелинге халас чөпшээреп бээр.

Ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорударын дааскан өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери арга-арыгны ажаарынга база өске-даа арга-ыяш ажыл-агый хемчеглерин боттандырарынга хереглээри-биле алган ыяш төлевирин төлевес.

Дазылынга тургузу чөпшээреп берген ыяшты төлээриниң таксазын доктаадырының, күрүне, кооператив болгаш ниитилел бүдүрүлгелериниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш хамаатыларның кезер ыяштың бүгү хевирлеринден алыр дазылында турар ыяш дээш төлевирден чамдык таварылгаларда кезек-чамдыктап азы долу хосталырының чуруму ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазында көрдүнген.

Чүүл 28. ЭЛЕП-ЧҮКТАРНЫ БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

Элеп-чуктарны арга-арыгдан белеткээрин күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелери, организациялар болгаш албан черлери чорудуп болур. Элеп-чуктар белеткээни дээш төлевириниң чурумун ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазы-биле доктаадыр.

Кол ажыглалга кезилде чорударын (доктааттынган чурум ёзугаар) элеп-чук алыр кылдыр көрдүнген ине бүрүлүг тарымал ыяштыг черлерге эге өзүмнүң хуусаазы төңгүже хоруур. Айыттынган тарымал ыяштарны оларның эге өзүмүнге чедир кезерин, а ол ышкаш тарымал ыяштарны хуусаа бетинде эге өзүм үезинде алырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктааткан чурумун ёзугаар болдуруп болур.

Чүүл 29. ИЙИГИ ЧЕРГЕНИҢ ЫЯШ МАТЕРИАЛДАРЫН БЕЛЕТКЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

Үлетпүрге ажылдап кылырынга, ыяш үлетпүр тывыжының хөгжүдеринге болгаш чурттакчы чоннуң хереглелинге ийиги чергениң ыяш материалдарын белеткээрин арга-арыгга хора чедирбейн боттандырар ужурлуг.

Ийиги чергениң ыяш материалдарын белеткээриниң, ол материалдарга таксаны бадылаарының азы ол дээш төлевирден хостаарының чурумун эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары-биле доктаадыр.

Чүүл 30. АРГА-АРЫГНЫҢ НЕМЕЛДЕ АЖЫГЛАЛЫН БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ ЧУРУМУ

Арга-арыгның немелде ажыглалын, ыяш чулуктарын, черлик кат-чимистерин, тоорукту, мөөгүлерни болгаш техниктиг чиг-этти тывышка белеткээринден өскезин, халас боттандырар. Айыткан продукцияга таксаны эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары-биле доктаадыр.

Ыяш ажыл-агый күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорударын дааскан өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери арга-арыгның немелде ажыглалдарының бүгү хевирлерин халас боттандырар.

Арга-арыгга болгаш күрүнениң ыяш чок арга-ыяш фондузунуң черлеринге сиген кезерин болгаш мал одарладырын ыяш ажыл-агыйынга когарал чедире берип болур участоктарга хоруур.

Арга-арыгда күрүне ужур-дузалыг, ыяш ажыл-агыйының болгаш ыяш белеткээр үлетпүрүнүң хереглелинге ажыглаттынмайн турар сиген шөлдерин болгаш одарларны, бир эвес ол ыяш ажыл-агыйының эрге-ажыктарынга дүгжүр болза, колхозтарга, совхозтарга, өске-даа бүдүрүлгелерге, организацияларга, албан черлеринге болгаш хамаатыларга түр ажыглаары-биле берип болур. Сиген шөлдерин болгаш одарларны бээрде Чер дугаайында хоойлужудулганың негелделерин сагыыр. Сиген шөлүн болгаш одарларны ажыглаары-биле алган бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери ол ажыглаалдыг черлерни ажааганының болгаш экижиткениниң чарыгдалын ыяш ажыл-агый күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелеринге, ыяш ажыл-агыйын чорударын дааскан өске-даа бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге төлээр.

Арга-арыгның немелде ажыглалын боттандырарының, а ол ышкаш сиген шөлдериниң болгаш одарларның ажаалдазы болгаш экижидилгези дээш чарыгдалды эгидериниң чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазы-биле доктаадыр.

Чүүл 31. АРГА-АРЫГНЫ ЭРТЕМ-ШИНЧИЛЕЛ СОРУЛГАЛАРЫНГА АЖЫГЛААРЫНЫҢ ЧУРУМУ

Арга-арыгга эртем-шинчилел ажылдары чорудары-биле чогуур бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге тускай участоктарны аңгылап берип болур. Тускайлап берген черлерге өске бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш хамаатыларның арга-ыяш ажыглалы эртем-шинчилел ажылдарын чорударының сорулгалары-биле дүүшпес болза, ону кызыгаарлаан азы шуут хораан туруп болур.

Арга-арыгны эртем-шинчилел сорулгаларынга ажыглаарының чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазы-биле доктаадыр.

Чүүл 32. АРГА-АРЫГНЫ КУЛЬТУРА-КАДЫКШЫЛГА СОРУЛГАЛАРЫНГА АЖЫГЛААРЫНЫҢ ЧУРУМУ

Ногаан зонаның арга-арыгларынга чурттакчы чоннуң дыштаныылгазын организастаар сорулга-биле ыяш ажыл-агый күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, а ол ышкаш олар-биле дугуржулга ёзугаар өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери арга-ыяш участоктарын чаагайжыдарының болгаш чоннуң культура-амыдырал хандырылгазының талазы-биле хемчеглерни, долгандыр турар арга-ыяшты болгаш бойдус ландшафтарын камгалап арттырарының чугулазын барымдаалап база хоорай чоогунуң архитектуралыг планнаашкынының болгаш санитарлыг негелделерни сагывышаан чорудар.

Арга-арыгны культура кадыкшылга сорулгаларынга ажыглаарының чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары-биле доктаадыр.

Чүүл 33. АРГА-АРЫГНЫ АҢНЫЫР АЖЫЛ-АГЫЙ ХЕРЕГЛЕЛДЕРИНГЕ АЖЫГЛААРЫНЫҢ ЧУРУМУ

Арга-арыг ажыглалын болгаш арга-арыгга ыяш ажыл-агый хемчеглерин черлик амытаннарның амыдыраарынга таарымчалыг байдалдарны хевээр арттырарының чугулазын барымдаалап боттандырар ужурлуг.

Арга-арыгларга дириг амытаннарның санын, ол дириг амытаннар ыяш болгаш кодээ ажыл-агыйларга когарал чедире бербес болдурары-биле, ажыглалдыг арга-арыгга чогуур сырыйын болдуруп болур кызыгаарга доктаадыр.

Аңнаарының болгаш аңныыр ажыл-агый чорударының чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары таарыштырар.

Чүүл 34. АРГА-АРЫГ АЖЫГЛАКЧЫЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕРИ БОЛГАШ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИ

Арга-арыг ажыглакчылары чүгле оларга чөпшээрээн арга-арыг ажыглалдарын боттандырар эргелиг болгаш хүлээлгелиг.

Арга-арыг ажыглакчылары, арга-ыяш ажыглалының хевирлеринге хамаарыштыр доктааткан чурум ёзугаар, ыяш сөөртүр оруктарны кылыр, арга-ыяш продуктуларын складтаар шөлдерни дерир, бүдүрүлге болгаш ажыл-агый тудугларын кылыр, ыяш арыглаар болгаш ажылдан кылыр дериилгелерни болгаш чепсектерни тургузар, транспорт турар черлерни болгаш өскелерни-даа кылыр эргелиг.

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларында көрдүнген таварылгаларда арга-арыг ажыглакчыларының эргелери күрүнениң эрге-ажыктары дээш, а ол ышкаш өске арга-арыг ажыглакчыларының эрге-ажыктары дээш кызыгаарлаттынган туруп болур.

Күш-ажылчы эвес орулгалар тыварынга арга-арыг ажыглалын боттандырары хоруглуг.

Бо Үндезиннерде болгаш ССР Эвилелиниң база эвилелдешкен республикаларның өске-даа хоойлужудулгаларында доктааттынган чурумнар ёзугаар арга-арыг ажыглакчыларының хажыттынган эргелери эгиттинген, а оларга чедирген каража төлеттинген турар.

Арга-арыг ажыглалының хевиринден хамаарыштыр арга-арыг ажыглакчыларының хүлээлгелери болза:

оларга дамчыдып берген ыяш кезер черлерин, өстүрери-биле тускайлап берген тарымал ыяштарны, арга-арыгда сиген шөлдерин болгаш өске-даа арга-арыг ажыглалдыг черлерни эң-не долу болгаш чөптүг ажыглаар;

чедир кеспээн ыяштарны (ыяжын кезип эгелээн черге) база ССРЭ-ниң арга-арыгларынга ыяшты дазылынга тургузу чөпшээреп бээриниң саавырында ыяш белеткээриниң болгаш сөөртүрүнүң доктааттынган хуусаазы эрткен соонда белеткээн ыяшты ыяш кезер черлерге болгаш арга-арыгга арттырбас. Белеткелчилер ыяшты хемнеп салдадыр черже сөөртүр таварылгада, тускай көрүп, белеткээн ыяшты ыяш кезер черге түр арттырарын чөпшээрээн туруп болур;

ажылдарны херээн үрелиишкинни тыптырбайн болдурбас, черниң тудааланырын-даа, арга-ыяштың байдалынга болгаш катап өстүрерин, а ол ышкаш сугларның болгаш өске-даа объектилерниң байдалынга арга-арыг ажыглалының таарымча чок салдар чедирерин-даа чайладыр ийикпе кызыгаарлаар аргалар-биле чорудар;

өрттен айыыл чок чорукту сагыыр, ажылдар чоруп турар черлерге өртке удур хемчеглерни боттандырар, арга-арыгга өрттер болу берген таварылгада ону өжүрерин боттандырар;

ыяш чидирбейн, тудуг ыяжын одаар ыяшче шилчидерин, ол ышкаш тудуг ыяжын өскээр чарыгдаарын болдурбас;

ыяш кескен черлерин арыглап аштаар, арга-арыг ажыглаанының түңнелинде үрелген чер участоктарын бодунуң күзели-биле чогуур сорулгазынга ажыглаарынга таарыжыр байдалга кирер эде кылыр.

Чүүл 35. АРГА-АРЫГЛАРГА ХАМААТЫЛАРНЫҢ ЧОРУУРУ

Хамаатылар арга-арыглар иштинге хостуг чоруур, чимистерни, тоорукту, мөөгүлерни, каттарны болгаш өске-даа чүүлдерни чыыр эргелиг.

ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларында тодараткан чурум ёзугаар, ол ышкаш өрт айыылдыг болдурбас төлээде, база тоорук, чимис азы ыяш үрезинин чыыр сорулга-биле хамаатыларның арга-арыг иштинге чоруурун, чимис, тоорук, мөөгү, кат болгаш өске-даа чүүлдер чыырын кызыгаарлаан туруп болур, а камгалалдыг черлериниң арга-арыгларынга болгаш өске-даа арга-арыгга хамаатыларның чоруурун ук арга-арыгларны ажыглаар талазы-биле доктааткан чурум ёзугаар чорудар.

Хамаатылар арга-арыгга өртке удур хемчеглерни сагыыр хүлээлгелиг; ыяштарны болгаш чадаң үнүштерни сыгар, кезер, ыяш культураларын үрегдээр, арга-арыгны бокталдырар, кымыскаяк өглерин, куш уяларын болгаш өске-даа чүүлдерни үреп хоозурадыр чоруктарны болдурбас ужурлуг.

Чүүл 36. БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ, ОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ БОЛГАШ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНИҢ АРГА-ЫЯШ АЖЫГЛААР ЭРГЕЗИН СОКСАДЫРЫНЫҢ ҮНДЕЗИННЕРИ

Бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң арга-ыяш ажыглаар эргезин бүрүнү-биле азы кезик чамдыктап дараазында таварылгаларда соксаткан туруп болур:

1) арга-ыяшты ажыглаарының херээ чок апарганда;

2) арга-ыяш ажыглаарының хуусаазы төңгенде;

3) бүдүрүлгени, организацияны азы албан черин хагтанда.

Күрүнениң арга-ыяш фондузунга хамааржыр черлерни азы арга-ыяштыг өске-даа черлерни күрүне ийикпе, азы ниити хереглелге ажыглаар ужурлуг апарганда, ол ышкаш арга-ыяшты ыяш кезериниң (ыяш) билединде көрдүнген сорулгаларга болгаш негелделерге удур ажыглаан таварылгада, бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң арга-ыяш ажыглаар эргезин соксаткан туруп болур.

Бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң арга-ыяш ажыглаар эргезин соксадырының өске-даа үндезиннерин эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларынга көрген туруп болур.

Чүүл 37. ХАМААТЫЛАРНЫҢ АРГА-ЫЯШ АЖЫГЛААР ЭРГЕЗИН СОКСАДЫРЫНЫҢ ҮНДЕЗИННЕРИ

Хамаатыларның арга-ыяш ажыглаар эргезин бүрүнү-биле ийикпе, азы кезик-чамдыктап дараазында таварылгаларда соксаткан турар:

1) арга-ыяш ажыглаар чорукта эки тура-биле ойталаанда;

2) арга-ыяш ажыглаарының хуусаазы төңгенде;

3) ыяш кезериниң (ыяш) билединде көрдүнген сорулгаларга болгаш негелделерге удур арга-ыяшты ажыглаанда.

Күрүнениң арга-ыяш фондузунга хамааржыр черлерни азы арга-ыяштыг өске-даа черлерни күрүне ийикпе, азы ниитиниң хереглелинге ажыглаар апарганда, хамаатыларның арга-ыяш ажыглаар эргезин база соксаткан туруп болур.

Эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларынга хамаатыларның арга-ыяш ажыглаар эргезин соксадырының өске-даа үндезиннерин көрген туруп болур.

Чүүл 38. ХООРАЙЛАРНЫҢ АРГА-АРЫГЛАРЫН АЖЫГЛААРЫНЫҢ ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛДЕРИ

Хоорайларның арга-арыгларын хамыктың мурнунда культура-кадыкшылга сорулгаларынга болгаш чоннуң дыштаныылгазынга ажыглаар.

Хоорайларның арга-арыгларынга кол ажыглаалга хереглээри-биле ыяш кезерин, элеп-чук болгаш ыяш чулуу белеткээрин хоругдаар.

Бир эвес хоорайларның арга-арыгларын ажыглаарының өске хевирлери культура-кадыкшылга хемчеглерин чорударынга болгаш чоннуң дыштаныылгазын организастаарынга чөрүшкек болза, оларны эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларынга хораан туруп болур.

Бо чүүлдүң негелделерин эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларын ёзугаар хоорай хевириниң ажылчын суурларынга хамааржыр чурттакчылыг черлериниң арга-арыгларынга база күштүг болур.

ЧҮҮЛ 39. БЫЖЫГЛАТТЫНГАН АРГА-АРЫГЛАРГА АРГА-ЫЯШТЫ АЖЫГЛААРЫНЫҢ ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛДЕРИ

Чогуур эртем, өөредиглиг болгаш өске-даа сорулгаларны күүседири-биле боттарынга арга-арыгларны быжыгладып алган бүдүрүлгелер, организациялар болгаш министерстволарның база ведомстволарның албан черлери ол арга-арыгларга арга-ыяшты ажыглаарының чогуур хевирлерин доктааткан чурум ёзугаар боттандырар талазы-биле артык эргелерлиг болур.

Өске бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш хамаатыларның арга-арыгларны ажыглап турары оларны быжыглаашкынның сорулгазынга дүүшпес болза, быжыглаттынган арга-арыгны оларның ажыглаарын кызыгаарлаар ийикпе, азы бүрүнү-биле хоругдаан туруп болур.

Арга-арыгны быжыглаарының чурумун, ол ышкаш быжыглаттынган арга-арыгның арга-ыяжын ажыглаарының чурумун ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары доктаадыр.

Чүүл 40. КАМГАЛАЛДЫГ ЧЕРЛЕРНИҢ АРГА-АРЫГЛАРЫНГА АРГА-ЫЯШТЫ АЖЫГЛААРЫН КЫЗЫГААРЛААРЫ

Камгалалдыг черлерниң арга-арыы болза күрүнениң камгалал фондузунуң чарылбас кезээ болур.

Камгалалдыг черлерниң арга-арыгларынга кол ажыглаалга хереглээри-биле арга-ыяш кезерин, элеп-чук белеткээрин, а ол ышкаш камгалалдың сорулгаларынга дүүшпес арга-ыяш ажыглалының өске-даа ажылдарын чорударын хоругдаар.

Камгалалдыг черлерниң арга-арыгларынга камгалал сорулгаларынга дүүшкен болза, чүгле ынчан ажаалда болгаш санитар кезилделерин чорудуп болур.

Камгалалдыг черлерниң арга-арыгларынга арга-ыяшты ажыглаарының чуруму камгалалдыг черлер дугайында дүрүмге тодаргайлаттынар.

Чүүл 41. КОЛХОЗТАРНЫҢ АРГА-АРЫГЛАРЫНГА АРГА-ЫЯШТЫ АЖЫГЛААРЫНЫҢ ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛДЕРИ

Колхозтарның арга-арыгларынга арга-ыяшты ажыглаарын хамыктың мурнунда колхозтар болгаш колхозчулар боттандырар.

Колхозтар (колхозтар аразының ыяш ажыл-агый организациялары) колхозтарның арга-арыгларынга арга-ыяш ажыглалының бүгү хевирлерин ниитиниң ажыл-агый хереглелинге халас чорудар. Колхоз кежигүннери ол арга-арыгларга арга-ыяшты ажыглаарын чиигелделиг ийикпе, азы халас боттандырар.

Колхозтуң ниити ажыл-агыйының болгаш колхозчуларның тудуг ыяжынга, ыяш продукциязынга база өске-даа хереглелдерин хандырттынган соонда колхоз бодунуң арга-ыяжын өске ажыглакчыларга ажыглаан турар кылдыр чөпшээреп болур. Колхоз арга-арыгларынга өске ажыглакчыларның белеткеп алган продукциязы дээш төлевирин колхоз күрүне ужур-дузалыг арга-ыяшка доктааткан өртек ёзугаар тыртып алыр. Колхозтарның арга-ыяжын ажыглаанындан кирген акша-хөреңгини ыяш ажыл-агыйын чорударынга чарыгдаар.

Колхозтарның арга-арыын колхозтар кежигүннериниң ниити хуралдарының азы төлээлекчилер хуралдарының чөпшээрээнин ёзугаар эвилелдешкен республиканың Министрлер Чөвүлели күрүне ужур-дузалыг арга-арыгларның составынга бүрүнү-биле ийикпе, азы кезек-чамдыктап дамчыдып берген туруп болур.

Чүүл 42. КЫЗЫГААР ЗОНАЗЫНДА АРГА-АРЫГЛАРНЫҢ АРГА-ЫЯЖЫН АЖЫГЛААРЫНЫҢ ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛДЕРИ

Кызыгаар зоназында арга-арыгларны ажыглаарын бо Үндезиннерде болгаш ССР Эвилелиниң база эвилелдешкен республикаларның өске-даа хоойлужудулгаларында доктааткан чурум ёзугаар боттандырар.

Кызыгаар зоназында арга-арыгларны ажыглаарының онзагай чүүлдерин кызыгаар шериглериниң командылал чери-биле дугуржуп тургаш, чогуур харыысалгалыг органнар доктаадыр.

III БӨЛҮК

АРГА-АРЫГЛАРНЫ КАЛБАРТЫР ӨСТҮРЕРИ БОЛГАШ ПРОДУКТУЛУУН БЕДИДЕРИ

Чүүл 43. АРГА-АРЫГЛАРНЫ КАТАП ТУРГУЗАРЫ БОЛГАШ ЫЯШТЫ ТАРЫП ӨСТҮРЕРИ

Ыяжын кезип каапкан черлерге, өрттенген черлерге болгаш мурнунда ыяштыг турган өске-даа черлерге арга-арыгларны катап тургузарын боттандырар, чаа арга-арыглар тургузар кылдыр көрдүнген өске-даа черлерге ыяшты тарып олуртур ужурлуг.

Арга-арыгларны катап тургузар болгаш ыяш тарып олуртур талазы-биле ажылдарның хемчээлин улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планнарынга көөр.

Арга-арыгны катап тургузарын болгаш ыяштарны тарып олуртурун, ыяш үрезиннерин белеткээрин болгаш тарып олуртур материалдарны өстүрерин ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорудар хүлээлгелиг өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери боттандырар. Үстүнде айыткан ажылдарны күүседирин ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгалары өске-даа организацияларга хүлээндирген туруп болур.

Ыяш белеткелчилери ыяшты белеткээрде болгаш үндүр сөөртүрде, ыяжын кезип каапкан черлерге арга-арыгны катап тургузарынга таарымчалыг байдалдарны арттырарынче угланган негелделерни сагыыр хүлээлгелиг. Ол ышкаш ыяш белеткелинге болгаш ыяшты үндүр сөөртүрүнге ажыглаар чаа техниканы чогаадып кылырда, ол негелделерни база барымдаалаан турар ужурлуг.

Арга-арыгны катап тургузарының ажылдарын ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының доктааткан чурумун ёзугаар чорудар.

Эвээш арга-арыглардыг районнарның арга-арыгларын ковудедиринге, арга-арыг чок районнарга арга-арыгны тургузарынга болгаш өске-даа эргежок чугула таварылгаларда, күрүнениң арга-ыяш фондузунуң черлериниң составынга өске-даа категорияның черлерин, хамыктың мурнунда кодээ ажыл-агыйга ажыглаттынмас чер участоктарын (чоогалары, шаттары, элезинниг болгаш өске-даа черлерни), ол ышкаш күрүне курлавырының чадаң ыяш үнген черлерин шилчиткен туруп болур. Күрүнениң ыяш ажыл-агый фондузунуң черлериниң составынга өске категорияның черлерин шилчидерин ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның Чер хоойлужудулгаларында доктааткан чурум ёзугаар чорудар.

Чүүл 44. АРГА-АРЫГЛАРНЫҢ ПРОДУКТУЛУУН БЕДИДЕРИ БОЛГАШ АРГА-ЫЯШТЫ АЖААРЫ

Арга-арыгларның шынар составын экижидер сорулга-биле арга-ыяштың ажаалда кезилдезин, санитар кезилдезин болгаш үнези эвээш ыяш аймаан чаартыры-биле холбашкан кезилде ажылдарын чорудар, арга-ыяштың назы составын экижидер талазы-биле, оон иштинде кырган ыяштарның эмин эрттир ковудаар чоруун болдурбас талазы-биле, ол ышкаш херзүнүң үнүшкүр чоруун бедидер талазы-биле хемчеглерни болгаш арга-арыгларның продуктулуун бедидеринге идиг бээр өске-даа ажылдарны боттандырар ужурлуг.

Ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, ыяш ажыл-агыйын чорудар хүлээлгелиг өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери дараазында ажылдарны кылып чорудар хүлээлгелиг:

арга-ыяштың ажаалдазын чорудар, херзүнүң үнүшкүр чоруун бедидер, малгаштыг, эмин эрттир шык черлерни кевирер, херзүнүң сугдан болгаш хаттан үрелир чоруун, малгашталып, кужурланыр чоруун болгаш херзүнүң байдалын баксырадыр өске-даа чүүлдерни болдурбас талазы-биле хемчеглерни алыр болгаш ол ышкаш арга-ыяштың уксаа составын, шынарын экижидеринче, оларның продуктулуун болгаш камгаланыр шынарын бедидеринче угланган өске-даа хемчеглерни боттандырар;

бозур-чогуур черлерге арга-арыгларны катап тургузарынга болгаш чаа арга-ыяшты тарып өстүреринге Күрүнениң арга-ыяш фондузунуң черлерин долузу-биле болгаш ажыктыг кылдыр ажыглаар дээш хемчеглерни алыр.

IV БӨЛҮК

АРГА-АРЫГЛАРНЫ ХАРАГАЛЗААРЫ БОЛГАШ КАМГАЛААРЫ

Чүүл 45. АРГА-АРЫГНЫ ХАРАГАЛЗААРЫ БОЛГАШ КАМГАЛААРЫ

Бүгү арга-арыг өрттерден, чөпшээрел чок кезиишкиннерден, ыяш ажыглалының доктааттынган чурумнарын хажыдаарындан, ыяш ажыл-агыйынга хора чедирер өске-даа чүүлдерден болгаш хоралыг курттардан база аарыглардан камгалаттынган турар ужурлуг.

Арга-арыг харагалзалының болгаш камгалалының талазы-биле хемчеглерни боттандырар черлер:

күрүне ужур-дузалыг арга-арыгны — ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агый бүдүрүлгелери, ук арга-ыяштыг черлерге ыяш ажыл-агыйын чорудар хүлээлгелиг өске-даа бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери база ол ышкаш хамаарышкан министерстволар болгаш ведомстволар, ажылчы чоннар депутаттарының хоорайлар Советтериниң күүсекчи комитеттери;

колхозтарның арга-арыгларынга — колхозтар болгаш ук черлерге ыяш ажыл-агыйын чорудар хүлээлгелиг өске-даа организациялар база ол ышкаш аңаа хамаарылгалыг кодээ ажыл-агый органнары.

Эвилелдешкен республикаларның министрлер чөвүлелдери, автономнуг республикаларның министрлер чөвүлелдери, ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларынга дүүштүр арга-ыяшты харагалзаар болгаш камгалаар талазы-биле хемчеглерни боттандырарынга, арга өрттү-биле демиселдиң талазы-биле бүгү хемчеглерниң күүселдезин хандырарынга дузалаар, өрт өжүреринге чонну, өрт өжүрер херекселдерин болгаш транспорт херекселдерин киириштирер, өрт айыылдыг улуг үелерде чоннуң арга-арыгларже баарын, транспорттуг олче чоруурун, херек апарган таварылгаларда хоруур.

Оларның ажыл-чорудулгазы арга-ыяштың ниити байдалынга болгаш өзүп үнеринге салдар чедире бээр бүдүрүлгелер, организациялар болгаш албан черлери арга-ыяшты өрт айыылындан болгаш ыяш ажыл-агыйынга хора чедире бээр өске-даа чүүлдерден камгалаарын хандырар технологтуг, санитар болгаш өске-даа хемчеглерни ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларынга дүүштүр ыяш ажыл-агыйының күрүне органнары-биле, ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары-биле, өске-даа күрүне органнары-биле дугуржуп чорудар.

Күрүне фондузунда кирбээн чадаң ыяш олуртулгаларының харагалзалын болгаш камгалалын чер ажыглакчылары харыылаар.

Чүүл 46. ССРЭ-ДЕ АРГА-АРЫГ КАМГАЛАЛЫ

Арга-ыяштың харагалзалын болгаш камгалалын ССРЭ-ниң арга-арыг күрүне камгалалы; ыяш ажыл-агыйын чорудуп турар бүдүрүлгелериниң, организацияларның болгаш албан черлериниң хамааржып турары министерстволарының болгаш ведомстволарының арга-арыг камгалалы; ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Советтериниң күүсекчи комитеттериниң арга-арыг камгалалы; колхозтарның арга-арыг камгалалдары боттандырар.

(Төнчүзү 4-кү арында).

ТӨЛЕВИЛЕЛ

ССР ЭВИЛЕЛИНИҢ БОЛГАШ ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ АРГА-АРЫГ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИННЕРИ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги, 3-кү арыннарда).

ССРЭ-ниң күрүнениң арга-арыг камгалалы, министерстволарның, ведомстволарның болгаш ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Советтериниң күүскомнарының арга-арыг камгалалдары база ол ышкаш колхозтарның арга-арыг камгалалдары ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазын ёзугаар арга-ыяшты харагалзаарының болгаш камгалаарының дүрүмнерин, ыяш ажыглалын боттандырарынга болгаш база күрүнениң ыяш фондузунуң черлерин айыткан сорулгаларга дүүштүр ажыглаарынга тургустунган чурумнарын үрээр чоруктарны баш удур болдурбазының болгаш хоруурунуң талазы-биле база ол ышкаш арга-арыгга хора чедире бээр өске-даа чүүлдерни баш удур болдурбазының болгаш хоруурунуң талазы-биле эргелерлиг.

ССРЭ-ниң бүгү арга-арыгларын харагалзаар болгаш камгалаар херекти тургусканынга контрольду боттандырарын ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарынга хүлээдир.

V БӨЛҮК

АРГА-АРЫГНЫҢ КҮРҮНЕ УЧЁДУ, КҮРҮНЕНИҢ АРГА-АРЫГ ФОНДУЗУНУҢ ЧЕРЛЕРИНИҢ УЧЁДУ БОЛГАШ КҮРҮНЕНИҢ АРГА-АРЫГ КАДАСТРЫ. АРГА-АРЫГ ТУРГУЗУУШКУНУ

Чүүл 47. АРГА-АРЫГНЫҢ КҮРҮНЕ УЧЁДУ, КҮРҮНЕНИҢ АРГА-АРЫГ ФОНДУЗУНУҢ ЧЕРЛЕРИНИҢ УЧЁДУ БОЛГАШ КҮРҮНЕНИҢ АРГА-АРЫГ КАДАСТРЫ

Арга-арыгны рациональдыг ажыглаарын, оларны калбартыр өстүрерин, харагалзаарын болгаш камгалаарын организастаары-биле, ыяш ажыл-агыйын хөгжүдерин база ыяш кезер фондуну девискээр аайы-биле тургузарын планнаары-биле арга-арыгның күрүне учёдун, күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлериниң учёдун күрүне күзели-биле боттандырар болгаш күрүнениң арга-арыг кадастрын ССР Эвилелинге чаңгыс аай кылган системалар ёзугаар чорудар.

Арга-арыгның күрүне учёдун, күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлериниң учёдун болгаш күрүнениң арга-арыг кадастрын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тургускан чурумун ёзугаар чорудар.

Күрүнениң арга-арыг фондузунуң черлериниң учёдун күрүнениң чер учёдунуң негелделерин сагыырынга дүүштүр боттандырар.

Чүүл 48. АРГА-АРЫГ ТУРГУЗУУШКУНУ

Арга-арыгны рациональдыг ажыглаарын, продуктулуг чоруун бедидерин, калбартыр өстүрерин, харагалзалын болгаш камгалалын, ыяш ажыл-агыйын чорударының культуразын бедидерин хандырарынче угланган күрүне хемчеглерин арга-арыг тургузуушкуну хаара тудуп турар.

Арга-арыг тургузуушкунунга дараазында ажылдар хамааржыр:

ыяш ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелерниң девискээриниң кызыгаарларын, ыяш ажыл-агыйының күрүне органнарының ыяш ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелериниң девискээриниң иштики ажыл-агый организациязын база ол ышкаш арга-арыглыг черлерниң девискээрин тодарадыры өске-даа бүдүрүлгелерге, организацияларга, албан черлеринге берип каан ыяш ажыл-агый черлериниң ыяш ажыл-агыйын эргелеп башкарары;

кол ажыглалдың ыяжын кезип алыр черниң санаттынган девискээрин, ыяш ажыглалының өске-даа хевирлериниң хемчээлин база ол ышкаш ыяшты кезериниң аргаларын билип алыры-биле арга-арыгның курлавырын, уксаа болгаш назы-хар составын тодарадыры;

оруктар кылыр, санитарлыг кезилде база биче үнелиг ыяш олуртулгаларын чаартыры, кургадыышкын болгаш өске-даа ыяш ажылының хемчеглери-биле холбашкан кезилде кылыры чугула апарган участоктарны тодарадыры;

арга-арыгны катап тургузарынга болгаш тарып өстүреринге хереглээр шөлдерин тодарадыры, арга-арыгны калбартыр өстүрериниң аргаларын тодарадыры;

арга-арыгның камгалал байдалының категорияларын тодарадыры болгаш херек апарган таварылгада арга-арыгны бир бөлүктен өске бөлүкче шилчидерин үндезилээри;

топограф-геодезиктиг, ыяш биологтуг болгаш өске-даа шинчилелдерни база ол ышкаш ыяш тургузуушкун ажылдарын боттандырары.

Күрүнениң ыяш ажыл-агый органнарының ыяш ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелеринге, ыяш ажыл-агыйын чорудар өске-даа бүдүрүлгелерге, организацияларга болгаш албан черлеринге ыяш ажыл-агыйын организастаарының болгаш хөгжүдериниң төлевилелдерин ыяш тургузуушкунунуң материалдарын барымдаалап тургузар.

Ыяш ажыл-агыйын организастаарының болгаш хөгжүдериниң доктааттынган чурумун ёзугаар бадылаттынган төлевилелдери агар болгаш перспективтиг планнаашкынның эге материалы болур болгаш ыяш ажыл-агыйын чорударының база ыяш ажыглалын боттандырарының үндезини болур.

Күрүнениң ыяш ажыл-агый органнарының ыяш ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелериниң база ыяш ажыл-агыйын чорудар өске-даа бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң кайызынга-даа хамаарыштыр арга-арыг тургузуушкунун ажылдап кылып турар үеде кол ажыглалдың ыяжын кезер черлерни үр хуусаалыг кылдыр, арга-арыгның бөлүктериниң (ине бүрүлүг, кадыг болгаш чымчак уксаалыг) болгаш ажыл-агыйларның аайы-биле аңгы-аңгы кылдыр база областар, крайлар, республикалар аайы-биле тодарадыр.

Санаттынган ыяш кезер черни бадылаарының чурумун ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели доктаадыр.

Бүгү арга-арыгларга арга-арыг тургузуушкунун күрүнениң арга-арыг тургузуушкун бүдүрүлгелери ССР Эвилелиниң күрүнениң ыяш ажыл-агый органнарының доктаадып турары ССР Эвилелинге чаңгыс аай система ёзугаар чорудар.

VI БӨЛҮК

АРГА-АРЫГ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫН ҮРЭЭНИ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

Чүүл 49. АРГА-АРЫГ ХООЙЛУЖУДУЛГАЗЫН ҮРЭЭНИ ДЭЭШ ХАРЫЫСАЛГА

Арга-арыг ажыглаарының эргезин өскээр ажыглааны база ол ышкаш арга-арыг күрүнениң өнчүзү болур эргени ажыы-биле азы чажыт хевир-биле үрээн өске-даа хажыдыышкыннарны күш чок деп санаар.

Айыткан үүлгедиишкиннерни кылган болгаш база ол ышкаш:

чөпшээрел чокка ыяш кескен, ыяштарны болгаш чадаң үнүштерни кадарынга чедир үрээн;

өрт үндүргеш азы отту оваарымча чок ажыглааш арга-арыгны узуткаан азы үрегдээн;

арга-арыгга өрт айыылын болдурбазының негелделерин үрээн;

бүдүрүлге суун, газты өске-даа химиктиг бүдүмелдерни, үлетпүр болгаш коммунал ажыл-агыйның артынчыларын төп тургаш, арга-арыгның аарыын тывылдырган азы кургаашкынын болдурган;

аргаларның ыяш өстүрер черлеринге болгаш плантацияларынга тараан ыяш культураларын, ыяштарның өзүмнерин база ол ышкаш боду үнген чаш ыяштарны узуткаан болгаш үрегдээн база арга-ыяшты катап тургузары-биле тускайлаан шөлдерге чөпшээрел чок ыяш тараан;

күрүнениң арга-арыг фондузунуң участоктарының төптерин чөпшээрел чокка аппаан, оларга тудуг кылган, ыяжын ажылдап кылган, складтар болгаш өске-даа чүүлдер туткан;

күрүнениң арга-арыг фондузунуң аргаларынга болгаш арга-ыяш үнмээн черлеринге туразы-биле мал кадарган, ук черлерден сиген кескен;

шуут хоругдаан азы арга биледи-биле баар черлерден туразы-биле кат-чимис, тоорук, мөөгү чыгган;

ыяш кезер фондуну ажыглаарының, ыяшты белеткээриниң болгаш сөөртүрүнүң база чулуктар белеткээриниң доктааткан чурумнарын үрээн;

арга-арыгларда тургускан демдектерни үрээн болгаш узуткаан;

арга-арыгга ажыктыг дириг амытаннарны узуткаан буруулуг кижилерге ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларынга дүүштүр административтиг азы кеземче херээн хүлээдир.

Арга-арыг хоойлужудулгазының өске-даа хевирлерин үрээни дээш харыысалганы ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгазы тургузуп болур.

Арга-арыг хоойлужудулгазын үрээни-биле чедирген когаралды ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларында көрдүнген чурум болгаш хемчээл ёзугаар бүдүрүлгелер, организациялар, албан черлери болгаш хамаатылар эгидер хүлээлгелиг.

Арга-арыг хоойлужудулгазын үреп тургаш кезип алган ыяшты, өске-даа продукцияны ук черге ыяш ажыл-агыйын чорудар хүлээлгелиг бүдүрүлгеге, организацияга азы албан черинге чок болза ооң эргези үреттинген ыяш ажыглакчызынга эгидер. Бир эвес чөпшээрел чок алдынган продукция эгиттинер аргазы чок болза, ооң өртээн төлээр.

Ыяш ажыглакчылары ыяш ажыглалының доктааткан чурумун үрээн таварылгада ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктааткаңы чурумну ёзугаар ыяш ажыглалын оон ыңай чорударын хоруур.

Бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң чорудуп турар ажылдары, ук ажылдарны чорудуп турар үеде арга-арыгны өрттен камгалаарының база ооң ниити байдалынга болгаш калбартыр өстүреринге хоралыг салдарны чедирбес хемчеглерни хандырар технологтуг, санитарлыг болгаш өске-даа хемчеглерни боттандырбааны-биле чергелештир арга-арыгның ниити байдалынга база калбак өзүлдезинге айыыл таварыштырар байдал туруп келзе ССР Эвилелиниң хоойлужудулгазынга көрдүнген чурум ёзугаар ук ажылдарны түр соксадып болур.

Күрүнениң арга-арыг фондузунда кирбээн камгалалга болгаш негаанчыдылгага олурткан ыяштарны болгаш чадан ыяштарны дүрүм чокка узуткаан болгаш үрегдээн буруулуг кижилерге ол харыысалга ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларында көрдүнмээн-даа болза, арга-арыг хоойлужудулгазын үрээни дээш харыысалганы хүлээдир.

Арга-арыгны катап тургузар, ооң ниити байдалын болгаш уксаа составын экижидер, ооң продуктулуг чоруун бедидер база ол ышкаш чедишкен ыяштың курлавырын ажыглаар талазы-биле ыяап-ла боттандырар хемчеглерни күүсетпээн дээш бо талазы-биле буруулуг кижилерге ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулгаларында көрдүнгениниң ёзугаар харыысалганы онаар.

VII БӨЛҮК

ДЕЛЕГЕЙ КЕРЭЭЛЕРИ БОЛГАШ ДУГУРЖУЛГАЛАРЫ

Чүүл 50. ДЕЛЕГЕЙ КЕРЭЭЛЕРИ БОЛГАШ ДУГУРЖУЛГАЛАРЫ.

ССРЭ-ниң киржип турары делегей керээлеринде болгаш дугуржулгаларында совет арга-арыг хоойлужудулгазында кирбейн турар өске чурумнар бар таварылгада, делегей керээлериниң болгаш дугуржулгаларының чурумнарын ажыглаар.

Эвилелдешкен республиканың киржип турары делегей керээлеринде болгаш дугуржулгаларында ук эвилелдешкен республиканың арга-арыг хоойлужудулгазында кирбейн турар өске чурумнар бар таварылгада, делегей керээлериниң болгаш дугуржулгаларының чурумнарын ажыглаар.

УРУГЛАРГА БОЛГАШ АНЫЯКТАРГА ЭҢ ЭКИ ЧОГААЛ ДЭЭШ КОНКУРС

Тываның Чогаалчылар эвилели, облпрофчөвүлел, ВЛКСМ обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелели болгаш республиканың Журналистер эвилели Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылынга тураскааткан уругларга болгаш аныяктарга эң эки чогаал дээш конкурсту чарлап тур. Конкурстуң девизи: «Россия—мээң чуртум».

1976 чылдың январьдан 1977 чылдың октябрьга чедир үнген азы үндүрер деп турар тоожулар, шиилер, шүлүктер болгаш рассказтарны (тыва, орус дылдарда) конкурска киирер. Советтер чуртунуң болгаш Тываның төөгүзүн көргүскен, комсомол, аревэ болгаш пионер организацияларының, амгы үеде оларның ажыл-чорудулгазын, амыдыралдың совет овур-хевирин, коммунистиг тургузуушкуннуң чедиишкиннерин көргүскен, бистиң үежилеривистиң—хоочун салгалдың революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы алдарлыг чаңчылдарының төлептиг уламчылакчыларының угаан-бодал, мөзү-шынарын тодарадып турар, Төрээн чуртка ынакшылды, совет патриотизмге болгаш пролетаржы интернационализмге бердинииишкинни кижизидип турар чогаалдарны конкурска хүлээп алыр.

Машинага парлаан ийи хуу, автор ат салган (адрези, ажылдап турар черин, профессиязын айыткан) база 1976 чылдың эгезинден бээр солуннарга азы журналдарга парлаттынган чогаалдарны конкурска хүлээп алыр.

Эң эки чогаалдар дээш дараазында шаңналдарны доктааткан:

ПРОЗА. Бирги шаңнал—100 рубль, ийигизи—60 рубль, үшкүзү—40 рубль.

ПОЭЗИЯ. Бирги шаңнал—100 рубль, ийигизи—60 рубль, үшкүзү—40 рубль.

ДРАМАТУРГИЯ. Бирги шаңнал—100 рубль, ийигизи—60 рубль, үшкүзү—40 рубль.

Жюри материалдарны 1977 чылдың октябрь 1-ге чедир дараазында адресте хүлээп ап турар: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 4, Тываның Чогаалчылар эвилели, «Конкурска».

БИСТИҢ ДЫШТАНЫЛГАВЫС

РЯЗАНЬ ОБЛАСТЬ. Солотчонуң арыы кыжын тоолда дег кончуг чараш. Дыштаныр хүнде хөй чүс рязаньчылар хаактаар, харлыг арыгны сонуургап көөр болгаш күш-ажылчы бүгү неделя иштинде сергек болур чорукту чедип алыр дээш аңаа келирлер.

ЧУРУКТА: Рязаньның станок бүдүрер заводунуң таарыштырыкчызы С. А. Кидонов дыштаныр хүнде кадайы-биле болгаш уруглары-биле Солотчо арыында.

Ю. ДЬЯКОНОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы.)

ВИРУСТАР БОЛГАШ ВАКЦИНАЛАР

Вирустар деп чүл? Олар чүге дөмейлежирил? Вирустар дээрге бөдүүн каракка хамаанчок аңаа микроскопка безин көзүлбес хензиг организмнер болур. Оларны көөр дизе, өөренип көөр дээн чүүлүн 300000 катап улгаттырар электроннуг микроскоп херек.

Вирустарның хевири аңгы-аңгы болур дээрзин эртемденнер бадыткаан: чамдыктары алмазка дөмей, өскелери өрүмнелчек спиралчыгаштар ышкаш болгулаар. Олар шупту кайгамчык бот-шынарлыг болуп турар болгаш клеткалар кавттарының аразынче киргеш, аңаа доктаап турумчуй бээр. Вирустар дириг клеткалардан дашкаар чурттап шыдавастар, олар боттары өзүп көвүдевес. Ынчалза-даа боттарының хевири ышкаш микроорганизмнерни ылгап үндүреринге клеткаларны албадаптар. Чаңгыс вирус-ла муң хире вирустарны ылгаарынче турумчааны клетканы албадаар.

Вирустардан канчап камгаланырыл? Бистиң организмивисте вирустарны узуткаар, кижини кадык болдурарынга дузалаар арга амдызында чок. Ынчангаш «эмнээриндеп аарыгны баш удур болдурбазының хемчеглерин алыры дээре» диңир.

Хоорайларның, суурларның, чуртталга бажыңнарының санитар байдалын бедик деңнелге тудары вирустуг халдавырлардан камгаланырының бир кол үндезини ол болур.

Хөй-ле аарыгларга удур кончуг эки вакциналар бар. Вакцина деп чүл ол? Составында аарыг болдурбас, ынчалза-даа вирустарга удур камгалал күштер мөөннээр, кижиниң күш шыдалынга шаптык болбас болгаш кижиниң аартыптар кошкак вирустарлыг эм-дир.

Бүгү делегейге билдингир, пептеренгей турган вирустуг аарыг—оспага удур вакцинаны англи эмчи Эдвард Дженнер (1749—1823 ч.) ажыткан. 180 чыл сонгаар кылдынган ол ажыдыышкын амгы үеде чүгле Эфиопияда таваржып турар оспаны тиилеп үнеринге дузалааш.

Бүгү делегейниң кадык камгалал организациязы чоокку үеде чер бөмбүрзээнде кижи төрелгетенни ол айыылдан хостуг деп чарлаар дээрзинге иделгел улуг.

«Здоровье мира» журналдан.

Школачылар малчыннарда

Нарын ортумак школазының коллективи ВЛКСМ Тыва обкомунуң школа доозукчуларынга чоокта чаа үндүрген кыйгырыын таныжкаш, ниитиниң малын кыштаан менди ажырар талазы-биле үлүг-хуузун киирер сорулганы боттарының мурнунга салып, «Коммунизмче орук» колхозтуң № 3 бригадазын болгаш Шолук-Аксында сүт-бараан фермазын шефке алганнар.

Школачылар болгаш башкылар ук бригаданың малчыннарынга бир муң хире идикчигештерни даараш, даваны тастаан хойларга кедирери-биле бергеннер. Ооң-биле чергелештир школа коллективи каш удаа шефтээшкиннерни кылып, башкылар К. Нурзат, С. Комбу, С. Балаа олар янзы-бүрү темалыг лекцияларны номчааннар. Өөреникчилер солун концертти база бараалгатканнар.

О. БОТТУГ-ООЛ.

Эрзин район.

Бистиң суурнуң клуву

БҮГҮ АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛАЗА

Кызыл районнуң улуг совхозтарының бирээзи «Тиилелгеде» культураның одаа ийи каът улуг чаагай бажың бар. Аңаа оюн-концерт дээш солун чүүлдер эртпейн турар деп чугаалап болбас. Кудумчу концерттери, кино көргүзүлгези чоруп-ла турар. А ынчаарга чүү четпейн турарыл?

Кино, концерт организастаар мурнунда кыска лекция, беседалардан эрттирип турза эки деп бодаар мен. Ол черле ажыктыг, солун. Күш-ажылдың хоочуннарынга, социалистиг чарыштың тиилекчилеринге тураскааткан кежээлерни чүге эрттирип болбазыл? Уругларыг кижизидилгезинге хамаарышкан темалыг кежээлер база-ла ужур-утказыг, дээштиг болуру чугаажок.

Культура бажыңы көрүштүг, чараш дериин, шиметтинген болуру албан. Совхозтуң ажыл-амыдыралының талазы-биле көргүзүглер аңаа көскү черни ээлээр ужурлуг. Мурнакчыларның, күш-ажылдың хоочуннарының чуруктары база аңаа турар. Оон аңгыда ажыл шагы үзер, чурум үрээр кижилер дугайында шоодуглуг үндүрүлгелер булуңун аңаа организастаар болза база дээштиг деп бодаар мен. Силерниң бодалыңар кандыгыл, ону силерниң клувуңарда канчаар кылып турарыл?

Клубка азы культура бажыңынга массалыг хемчеглер азы кино бооп турда чамдык чурум үрекчилериниң көстүп кээп турарының чылдагааны чүдел? Силерде ол кандыгыл? Клуб-биле хөй-ниити организацияларының харылзаазы канчаар тургустунганыл, ону партия организациязы канчаар удуртуп турарыл? Кандыг-даа ажылды хынап, четпестерни өй-шаанда эдип турар болзувусса, ынчан ажылдың ажыктыы-даа, шынары-даа экижиир ужурлуг. Бистиң Культура бажыңында шак мындыг четпестерже кичээнгей салбазыже болур бе?!

З. ТЕЖИТ.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 16-ДА

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.

10.10—Эртенги гимнастика.

10.30—«Базындырганнар». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

11.30—«Кино аян-чоруктарының клуву».

12.30—А. Бабаджанян. Скрипка биле фортепьянога соната. Күүседикчилери—РСФСР-ниң улустуң артизи В. Климов (скрипка), ССРЭ-ниң улустуң артизи композитор А. Бабаджанян (фортепьяно).

КЫЗЫЛДАН

12.50—«Ээнзирээн эрикте». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялар.

МОСКВАДАН

15.10—Уругларга документалдыг фильмнер программазы.

15.40—Уран чүүл мастерлериниң концерти.

16.55—17.05—«Литература чогаалдарын экранжыдары». «Иудушка Головлёв». Уран-чечен фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.45—Телемедээлер.

19.00—Телефильм.

19.15—«Социалистиг чарыштың хүн демдеглели». Дамчыдылга.

19.45—Телемедээлер.

19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—Медээлер.

20.10—«Чуруk бүрүзүнде—хүн».

20.25—«Дээрже чада». Документалдыг телефильм.

20.40—«Спортлото» тиражы.

20.50—«Латви ССР-ниң ажылчы чоннары чаржып тур». Латвияның КП ТК-зының бирги секретары А. Э. Восс дамчыдылгада киржип турар.

21.35—«Челээш». Улусчу чогаадылганың телепрограммаларының ийиги Бүгү-делегей фестивалы. Швеция.

22.05—«Базындырганнар». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы.

22.50—23.00—Чапсар.

23.00—23.30—«Үе». Информастыг программа.

АГААР

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче хар чаар. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер.

Агаарның температуразы дүне барыын районнарга 29-31, өске арткаңнарынга 35-40 градус соок. Хүндүс барыын районнарга 15-20, өске арткаңнарынга 20-25 градус соок.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Янзы-бүрү угланыышкынныг хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы дүне 36-38, хүндүс 22-24 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 16-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Дуңмазы оол» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.45, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бодандың бе, байыр чедирип тур мен» 9.00, 10.40 15.00 Кинолекторий: «Атеист». Кинофильм: «Армагеддон» 16.50, «Петр хаан арапын канчап кадайландырганы дугайында тоол» 12.30, 18.40, 20.35 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Амрапали» (2 сериялыг) 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Золушкага үш тоорук» 15.00, «Бир эвес бо ынакшыл болза» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретариат тың 2-23-35, солун келбейн баргаза 2-32-75 телефонче долгаар.
Тираж 16332. ЧАГЫГ № 114.
СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00433.